

»*Lige langt fra Militarismens overmodige
Dasken paa Sabelskeden som fra
Selvopgivelsens Jammerlighed*«

J.C. CHRISTENSEN OG DANSK SIKKERHEDS-,
UDENRIGS- OG FORSVARSPOLITIK 1901-09

AF

JENS OLE CHRISTENSEN

Dansk sikkerhedspolitik i perioden mellem nederlaget i 1864 og NATO-medlemskabet i 1949 beskrives traditionelt i historieskrivningen som en tilpasningspolitik i forhold til Tyskland. Udgangspunktet for denne politik ses som en skepsis over for et dansk forsvar: En opfattelse af Danmark som militært magtesløst. Tilpasningspolitikken ses ofte som en naturlig følge af Danmarks småstatsrolle efter 1864: Som en naturlig erkendelse af småstatens begrænsede muligheder. Dansk udenrigspolitik og forsvarspolitik ses som underordnede denne tilpasningspolitik.¹

Carsten Due-Nielsen har over for denne tradition overbevisende argumenteret for, at regeringen Estrups sikkerhedspolitik 1875-94 var mindre tyskorienteret end hidtil beskrevet. I en nytolkning heraf beskriver han den som en balancepolitik, der sigtede på at balancere mellem de europæiske stormagter og bevare dansk handlefrihed; en politik der byggede på et stærkt dansk forsvar og gav mulighed for at afskrække angreb og måske også for på et senere tidspunkt at alliere sig med Tysklands modstandere. Hermed sætter Due-Nielsen spørgsmålstegn ved tilpasningspolitikken som fællesnævneren for dansk sikkerhedspolitik i

¹ Udgangspunktet for indledningen er Carsten Due-Nielsen: Estrups sikkerhedspolitik. Et forsøg på en rehabilitering. I: Ole Feldbæk og Erik Lund (red.): Presse og historie. Festskrift til Niels Thomsen. Odense 1990, s. 23-40; Carsten Due-Nielsen: Vindskibelig eller vankelmod. Nogle spørgsmål til dansk neutralitetspolitik. I: Hans Jeppesen, Anders Monrad Møller, Henrik S. Nissen og Niels Thomsen (red.): Søfart, politik, identitet. Festskrift til Ole Feldbæk. Helsingør 1996, s. 315-23; Carsten Due-Nielsen: 1864-1914. I: Claus Bjørn og Carsten Due-Nielsen: Dansk udenrigspolitikens historie. Bind 3. Fra helstat til nationalstat 1814-1914. København 2003.

den nævnte periode; tværtimod kan man tale om en konkurrence mellem en balancelinje og en tilpasningslinje i sikkerhedspolitikken. Due-Nielsen trækker dog en skarp grænse i dansk sikkerhedspolitik omkring systemskiftet. Han mener således, at Venstre-regeringerne efter 1901 ikke videreførte balancepolitikken. I stedet slog man ind på en tyskorienteret tilpasningspolitik. Due-Nielsen peger særlig på Lütken-samtalerne som et markant udtryk for denne politik. Han fremhæver, at kursen her blev lagt mod en forståelse med den truende fjende; man overvejede at indlede en anti-magtbalancepolitik, hvor man støttede den formodede stærkeste part, hvorfra truslen kom. Og man indledte en form for ikke-forsvarspolitik, hvor forsvaret ikke længere skulle forsvare landet mod en modstander, men snarere indirekte støtte modstanderen ved at afskære andre parter fra ens land- og søterritorium. Neutralitetspolitikken blev mere bøjelig og mindre ligelig, afbalancering af modstanderen erstattedes af tilpasning, og forsvaret blev opgivet eller omdefinert. Konkurrencen mellem en balance- og en tilpasningslinje i sikkerhedspolitikken svarede i grove træk til en højre- og en venstrelinje i indenrigspolitikken.² Det er tydeligvis regeringen J.C. Christensens politik, Due-Nielsen tager udgangspunkt i. Det er den traditionelle beskrivelse i historieskrivningen, at J.C. Christensen stod for en markant tyskorienteret tilpasningspolitik. Det er en tradition med rod i samtidens politiske konfrontation. I historieskrivningen er den med stor gennemslagskraft fremført ikke mindst af Troels Fink.

Den traditionelle tolkning af tilpasningspolitikken som fællesnævneren for dansk sikkerhedspolitik i perioden efter 1864 falder påfaldende godt sammen med mellemkrigstidens radikale politik på dette område. Due-Nielsen peger på, at man i mellemkrigstidens historieskrivning tolkede fortidens sikkerhedspolitik på baggrund af samtidens radikale politik. Der blev herigennem skabt en radikal tradition, der er fortsat forholdsvis uanfægtet i efterkrigstiden, hvor 2. Verdenskrig ellers har vendt grundigt op og ned på opfattelsen af dansk sikkerhedspolitik.³ Der er næppe tvivl om, at dette i allerhøjeste grad gælder for beskrivelsen af dansk sikkerhedspolitik i årene 1901-09.

Med inspiration i Carsten Due-Nielsens nytolkning af regeringen Estrups sikkerhedspolitik vil jeg forsøge en nytolkning af regeringerne Deuntzers og J.C. Christensens. Udgangspunktet for dette forsøg må,

² Due-Nielsen 1990 s. 37; Due-Nielsen 1996 s. 319-22. Se også Due-Nielsen 2003.

³ Due-Nielsen 1996 s. 323; Due-Nielsen 1990 s. 29-30. Se også Henrik S. Nissen: Udenrigspolitik 1933-1940. I: Niels Finn Christiansen, Karl Christian Lammers og Henrik S. Nissen: Danmarks historie (Gyldendal). Bind 7. Tiden 1914-1945. København 1988, s. 339-60. s. 359.

som det er fremgået, tage udgangspunkt i J.C. Christensens opfattelse af sikkerheds- udenrigs- og forsvarspolitik, forsvarets rolle heri samt Lütken-samtalerne.

Traditioner i historieskrivningen

To 'traditionsdannere' er helt centrale i historieskrivningen om dansk sikkerheds-, udenrigs- og forsvarspolitik i årene 1901-09: P. Munch og Troels Fink. I samtiden og mellemkrigstiden er det uden tvivl den radikale politiker og historiker P. Munch, der direkte og indirekte har haft størst indflydelse på historieskrivningen herom. Gennem et langt liv i politik og historieskrivning formede han en række 'traditioner', der har haft en påfaldende gennemslagskraft; og som altid skete på baggrund af den samtidige radikale politik på dette område, og ud fra aktuelle radikale politiske behov.⁴ Tolkningen af forsvarsordningen af 1909 er et godt eksempel. De radikale var, da diskussionen om den startede i Rigsdagen i 1908, i en svag udgangsposition på grund af intern uenighed. For at skjule dette problem valgte man at satse alt på at angribe Venstres forslag. Munch lagde den strategi, at forslaget skulle angribes som tyskvenligt og sagligt forrykt, for at det ikke i offentligheden skulle komme til at stå som en forstandig mellemløsning på forsvarsspørgsmålet.⁵ Munchs tolkning er, på trods af den klare politiske dagsorden, i meget høj grad blevet til historieskrivningen herom. Tolkningen af Lütken-samtalerne er et andet godt eksempel. Sagen blev offentliggjort i efteråret 1919 af den radikale regering, med den netop nedsatte forsvarskommission som mellemlid. Offentliggørelsen var tydeligvis knyttet til den højspændte politiske situation og var et åbenlyst politisk angreb på arvefjenden: Venstre i almindelighed og J.C. Christensen i særdeleshed.⁶ Gennem forsvarskommissionens forhandlinger dikterede Munch som kommissionens formand en 'officiel' tolkning af sagen, der ledsa-

⁴ Se Nissen 1988 s. 359; Due-Nielsen 1990 s. 29-30; Due-Nielsen 1996 s. 323.

⁵ Tage Kaarsted: Hvad skal det nytte? De radikale og forsvaret 1894-1914. Århus 1958. s. 58-59, 64-65 og 89. Se også Carsten Staur: Den unge P. Munch. En studie i radikalismens idégrundlag ca. 1895-1910. Historisk Tidsskrift. Bind 80 (1980), s. 1-27. s. 12-13 og 16-17; Carsten Staur: P. Munch og forsvarsspørgsmålet ca. 1900-1910. Historisk Tidsskrift. Bind 81 (1981), s. 101-121. s. 104-06 og 109; Flemming Bengtsson: Legenden om Det radikale Venstre. 1066. Tidsskrift for historisk forskning. 4/1982, s. 15-24. s. 16, 18-21 og 23-24.

⁶ Se Finn Kjerulff Hansen: Det radikale Venstre og forsvarskommissionen af 1919. Historisk Tidsskrift. Bind 79 (1979), s. 33-66. s. 43-44. De radikales had til J.C. Christensen er legendarisk. Det havde været et radikalt mål at ramme ham siden århundredets begyndelse. Forsøget var bl.a. gjort i 1910 med rigsretssagen i forlængelse af Alberti-skandalen. Her var det dog mislykkedes til de radikales store forbitrelse.

gede de offentliggjorte akter; en tolkning hvor alle indvendinger særdeles hårdhændet blev fejret til side: Samtalerne var et led i en 'overmåde vidtgående' tilnærmelse til Tyskland under regeringen J.C. Christensen og en fravigelse af den ligelige og ubetingede neutralitetspolitik. J.C. Christensens instruks til Lütken med sætningen om 'væsentlige fordele til gengæld' var et klart alliancetilbud fra dansk side. Munch betegnede samtalerne som den uforsvarligste politiske handling, der var sket i Danmark siden den frie forfatnings gennemførelse.⁷ Også her er Munchs tolkning, på trods af den klare politiske dagsorden, i meget høj grad blevet til historieskrivningen herom.

I efterkrigstiden er det historikeren Troels Fink, der gennem et både omfattende og idé- og perspektivrigt forfatterskab mere end nogen har tegnet billedet af dansk sikkerheds-, udenrigs- og forsvarspolitik i den nævnte periode.⁸ Fink hørte næppe direkte til den radikale historikerskole, men alligevel ligger hans tolkninger påfaldende tæt på denne. Særlig det billede, Fink tegner af regeringen J.C. Christensen i »Spillet om dansk neutralitet 1905-1909« (1959), har haft en uhyre gennemslagskraft i historieskrivningen. Overordnet er det et billede af en markant dansk tilnærmelse til Tyskland i perioden 1905-08. Denne tilnærmelse kulminerede med Lütken-samtalerne i 1906-07, som indebar et dansk tilbud om en alliance. Fink ser forsvarspolitikken som det centrale led i denne tilnærmelse. Det var regeringens sigte at gøre dansk neutralitet acceptabel for Tyskland ved at indrette et forsvar, der var effektivt imod alle andre magter end Tyskland; et sigte der fandt sit udtryk i forsvarsordningen af 1909, der var rettet mod britiske angreb men kun dannede et yderst spinkelt grundlag for modstand mod tyske.⁹ Set i forhold til disse meget vidtrækkende konklusioner hviler Finks billede af regeringen J.C. Christensens politik på et overraskende spinkelt

⁷ Referat af Møderne i Kommissionen til Undersøgelse og Overvejelse af Hærens og Flaadens fremtidige Ordning. Bind I og II. København 1922. (1919-kommissionen). I. 16. møde 06.08.1919. s. 209-210; 17. møde 28.08.1919. s. 239-41 og 248; 19. møde 08.09.1919. s. 276 og 291; II. 84. møde 08.06.1921. s. 959.

⁸ Se Due-Nielsen 1990 s. 29-30. Troels Fink udgav i 1958 hæftet »Fem foredrag om dansk udenrigspolitik efter 1864«. Aarhus 1958, som på mange måder var grundlaget for hans senere virke. Det blev fulgt op af flere bøger, hvor Fink uddybede emnet, primært »Spillet om dansk neutralitet 1905-1909. L.C.F. Lütken og dansk udenrigs- og forsvarspolitik. Fremstilling. Lütkens selvbiografier. Breve og aktstykker«. Århus 1959 og »Ustabil balance. Dansk udenrigs- og forsvarspolitik 1894-1905«. Århus 1961.

⁹ Fink 1959. I Fremstilling. f.eks. s. 13, 22, 38, 47, 50 og 76. Fink siger selv, at han ikke har tilstræbt en udtømmende skildring af dansk udenrigs- og forsvarspolitik i årene 1905-09 (Fink 1959. I Fremstilling. s. 9). Det harmonerer dog dårligt med de meget vidtrækkende konklusioner, han drager. Udgangspunktet for Finks billede er Lütken-sagens dokumenter og Lütkens erindringer. Det er påfaldende, hvilken vægt Fink giver Lütkens erindringer – ikke mindst at det sker uden på nogen måde at overveje bæreevnen af

kildemæssigt grundlag. Udgangspunktet for Fink er én (!) sætning i Lütkens erindringer; en sætning Fink tilmed tolker meget vidtgående.¹⁰ Det er Finks udgangspunkt, at der var tæt sammenhæng mellem periodens udenrigs- og forsvarspolitik. Det billede, Fink har tegnet af en markant dansk tilnærmelse til Tyskland under regeringen J.C. Christensen i perioden 1905-08, bygger således på hans tolkning af regeringens forsvarspolitik.¹¹ Dette indebærer, at forudsætningen for Finks tolkning af både Lütken-samtalerne og regeringen J.C. Christensens sikkerhedspolitik er, at han tolker den forsvarsmæssige tænkning korrekt. Finks forståelse af sidstnævnte må dog siges at være uhyre svag.

Begrebsapparat

Danmarks sikkerhedsproblem i årene 1901-09 kan kort beskrives som placeringen i det stadigt mægtigere Tysklands skygge. Det altoverskygende sikkerheds-, udenrigs- og forsvarspolitiske mål var statens overlevelse. Ser man på den danske sikkerhedspolitiske diskussion i årene heromkring, kan man tale om fire 'strategiforslag'; to 'yderstandpunkter' og to 'mellemstandpunkter': 1) En »modstandspolitik«, der markerer det ene yderpunkt i diskussionen: Søge alliance med eller tilnærmelse til Tysklands modstandere. Håbe på, at modsætninger i det internationale system ville gøre en eller flere stormagter interesserede i dansk selvstændighed. Opbygge et stærkt forsvar, der kunne være et aktiv i en alliance. 2) En »balancepolitik«, der markerer det ene mellemstandpunkt: Søge at balancere mellem stormagterne. Håbe på, at modsætninger i det internationale system ville gøre en eller flere stormagter interesserede i dansk selvstændighed. Bevare dansk handelfrihed gennem en ad hoc neutralitet, der ikke udelukkede en alli-

denne kilde; ligeledes at Fink kun i begrænset omfang søger andet kildemateriale for at efterprøve sine tolkninger, således stort set ikke det uhyre omfattende materiale fra den helt oplagte forsvarskommission af 1902 (se Fink 1959. I Fremstilling. s. 47 note 1). Lütken-sagens dokumenter giver et meget fragmentarisk billede og er meget åbne for tolkninger. Lütkens erindringer skal bruges med stor varsomhed. Som kilde til dansk politik i disse år giver erindringerne på flere punkter ganske tydeligt et skævt billede.

¹⁰ Udgangspunktet er en sætning, hvor Lütken taler om »... den opnaaede Forstaaelse, hvis Indhold var, at Danmark skulde lades i Fred af Tyskland under en eventuel Krig mod England under den Forudsætning, at vi afgjort og bestemt beredte os paa at imødegaa en eventuel engelsk Voldførelse.« (Fink 1959. II Lütkens selvbiografier. s. 192). Fink vender igen og igen tilbage til denne ene sætning, der i hans fremstilling bliver til »... et forsvar, der var effektivt imod alle andre magter end Tyskland ...« (Fink 1959. I Fremstilling. s. 76). Men det siger Lütken faktisk ikke. Han siger blot, at Tyskland ville respektere dansk neutralitet, hvis Danmark demonstrerede evne og vilje til at afvise britiske krænkelser. Derimod siger han intet om, at forsvaret ikke også skulle kunne afvise tyske krænkelser.

¹¹ Fink 1958 s. 19.

ance. Opbygge et stærkt forsvar, der kunne understøtte handlefriheden. 3) En »neutralitetspolitik«, der markerer det andet mellemstandpunkt: Søge at balancere mellem stormagterne. Erklære principiel neutralitet og søge anerkendelse heraf hos stormagterne. Give afkald på tanken om handlefrihed og muligheden for en alliance. Opbygge et stærkt forsvar, der kunne afskrække og 'berolige' stormagterne. Modvirke tysk mistænksomhed. 4) En »tilpasningspolitik«, der markerer det andet yderpunkt: Søge tilpasning og tilnærmelse til Tyskland. Føre en fleksibel neutralitet, der kunne vinde tysk tillid. Opgive forsvaret eller tilpasse det til tyske ønsker. Håbe på en styrket international retsorden.¹² Fælles for mellemstandpunkterne var tanken om at balancere mellem stormagterne, for yderstandpunkterne tanken om et samvirke med en af stormagterne/stormagtsblokkene.

Ser man på den danske forsvarspolitiske diskussion i samme periode, er det tydeligt, at der må skelnes mellem to helt afgørende forskellige opfattelser af formålet med dansk forsvar, hvilende på hver sit værdigrundlag: 1) »Eksistensforsvaret« og 2) »Neutralitetsforsvaret«.¹³ Grundtanken i eksistensforsvaret var at imødegå enhver militær krænkelse af statens suverænitet, integritet og i sidste ende eksistens med militære midler, uanset om det på forhånd forekom sandsynligt, at krænkelsen kunne afvises. Grundtanken i neutralitetsforsvaret var, at forsvarets primære opgave var at forebygge krig, ikke at føre krig. Udgangspunktet for dette var, at det var umuligt at afvise et stormagtsangreb med militære midler, og at et forsøg på dette ville være formålsløst. I stedet skulle forsvaret afskrække eller imødegå neutralitetskrænkelser så tidligt som muligt og afvise dem, inden de udviklede sig. Sigtet hermed var at hindre, at man ad denne vej blev inddraget i krigshandlinger. Alene i kraft af deres tilstedeværelse kunne de militære midler tillægges en afskrækkende rolle. Forudsætningen for at anvende dem var, at der var udsigt til et heldigt udfald, dvs. en tilbagevenden til en tilstand som ikke krigsførende – eller måske nærmere ikke aktivt krigsførende; var der ikke det, var indsatsen – når det drejede sig om et angreb fra en stormagt – udsigtsløs. Under disse to formål var der igen tale om forskellige målsætninger. For eksistensforsvaret i denne periode primært to: 1) Et forsvar lagt an på en koncentration af hele dets kraft inden for en mindre del af territoriet, 'et brohoved', med det sigte at 'holde ud', indtil der kunne komme hjælp udefra. Dette kan betegnes som et »bro-

¹² Modellen tager udgangspunkt i Due-Nielsen 1990 og Due-Nielsen 1996.

¹³ Modellen tager udgangspunkt i Michael Hesselholt Clemmesen: Jyllands landforsvar fra 1901 til 1940. En studie på langs af planlægningen samt en vurdering af denne planlægnings forhold til den politiske hensigt med forsvaret. København 1982.

hovedforsvar«. 2) Et forsvar lagt an på en koncentration i et mindre, men politisk og militært vigtigt område, med det sigte at kunne kæmpe så længe og så intensivt som muligt; i sidste ende 'falde med ære'. Dette indebar, at alt forsvar blev koncentreret til et centralforsvarsområde, i sin yderste konsekvens én centralbefæstning. Dette kan betegnes som et »centralforsvar«. For neutralitetsforsvaret ligeledes to: 1) En militær bevogtning af territoriets sø- og landegrænser med henblik på at konstatere neutralitetskrænkelser og om muligt afvise dem. Et egentligt angreb skulle forsvaret derimod kun imødegå med en kortvarig 'markerende' kamp. Dette kan betegnes som et »konstateringsforsvar«, uden at der ligger nogen ironi heri. 2) Et egentligt militært forsvar af territoriets sø- og landegrænser med henblik på at 'afskrække' krigsførende fra at udnytte begrænsede dele af danske sø- eller landområder i deres krigsførelse samt i muligt omfang at afvise neutralitetskrænkelser. Egentlige angreb ud over dette niveau skulle forsvaret dog ikke nødvendigvis kunne afvise. Dette kan betegnes som et »marginalforsvar«. Der var på den ene side en glidende overgang fra et konstaterings- til et marginalforsvar. Grænsen skulle her trækkes mellem en mindre neutralitetskrænkelse og et egentligt angreb. På den anden side var overgangen glidende mellem marginal- og eksistensforsvaret. Grænsen skulle her trækkes mellem et angreb, der truede Danmarks neutrale status, og et angreb, der truede statens eksistens. Marginalforsvaret er udtryk for, at de militære styrker tildeles en aktiv rolle; de skal 'afskrække' de krigsførende fra at udnytte dansk område og med militær indsats afvise neutralitetskrænkelser. Derimod er konstateringsforsvaret udtryk for, at forsvaret tildeles en passiv rolle; de militære styrker spiller kun en beskeden rolle i forsøgene på at holde Danmark uden for en krig.

Danmarks sikkerhedsproblem i 1890'erne

Udviklingen i det internationale system i begyndelsen af 1890'erne indebar en ændring i Danmarks sikkerhedsmæssige situation. Hovedlinjerne var, at Rusland forlod det tyske alliancesystem og i stedet indgik en alliance med Frankrig. Det internationale system ændrede hermed karakter fra tysk dominans til en balance mellem to blokke med udgangspunkt i modsætningsforholdet mellem Frankrig og Tyskland. For Danmark medførte udviklingen et alvorligt sikkerhedsproblem. Den hidtidige perifere placering i forhold til den fransk-tyske modsætning blev afløst af en central placering i forhold til modsætningen mellem de to blokke; Danmark lå her på den søværts forbindelsesvej mellem Frankrig og Rusland. Det skortede i 1890'erne ikke på franske og

russiske tilnærmelser, men Danmark holdt sig på afstand af den fransk-russiske blok. Alligevel så man fra tysk side med stor mistro på Danmark, som man frygtede i tilfælde af en krig ville slutte sig til Frankrig-Rusland; eller måske nærmere tillade at udnytte dansk territorium til angreb på Tyskland. Forholdet til Tyskland blev stærkt anspændt i takt med blokformationen mellem Tyskland på den ene side og Frankrig-Rusland på den anden. Det nåede et nulpunkt omkring århundredeskiftet. Omvendt var der med blokformationen skabt en ligevægt, som begrænsede Tysklands muligheder, og som dansk neutralitet kunne 'støtte' sig til.

Idéudviklingen i 1890'erne

I både Søværnet og Hæren begyndte man i 1890'erne at overveje dansk sikkerhed og forsvar i forhold til den nye internationale situation. Disse overvejelser indeholdt nye tanker om forsvarets formål og målsætning, der skulle få stor betydning i dansk sikkerheds-, udenrigs- og forsvarspolitik efter århundredeskiftet. I Søe-Lieutenant-Selskabet, der var Søværnets vigtigste faglige forening, tog tanker om et dansk neutralitetsforsvar form. En prisopgave i selskabet i 1891 blev vundet af premierløjtnant J. Nyholm, der beskrev et flådestøttepunkt i Storebælt som kernen i et neutralitetsforsvar; eller nærmere et neutralitetsforsvar der kunne gå over i et eksistensforsvar.¹⁴ Nyholm beskrev to formål for forsvaret: 1) Et neutralitetsforsvar: At værne dansk neutralitet og hævde dansk suverænitet, med en ubetinget og utvetydig neutralitet for øje, og 2) et eksistensforsvar: At værne Danmarks eksistens som stat til det yderste mod et hvilket som helst angreb. Hertil føjede Nyholm, at et så gammelt land som Danmark ikke havde lov til at give op, selv om al modstand syntes håbløs; af sammenhængen fremgik det, at dette eksistensforsvar sigtede på et tysk angreb. Nyholm mente, at neutralitetsforsvaret burde prioriteres lige så højt som eksistensforsvaret. Han pegede med hensyn til det sidste specifikt på Københavns landbefæstning. Den alvorligste trussel mod dansk neutralitet lå efter Nyholms mening i en krig mellem Frankrig-Rusland og Tyskland. Det ville være vigtigt for Tyskland at sikre sig mod et fransk-russisk-dansk angreb på Østersøkysten eller gennem Slesvig-Holsten; og omvendt af stor betydning for Frankrig at skabe en basis for en Østersøoperation i Storebælt. Nyholm afviste, at København kunne være denne basis. Det var i Storebælt,

¹⁴ [Nyholm, J.]: En Flaadestation ved Agersø Sund. Af -m. Besvarelse af Sølieutenant-Selskabets Prisspørgsmaal Nr. 7/1891 samt Udvalgs-Betænkning over Besvarelsen af Prisspørgsmaalet. København 1892.

dansk neutralitet ville blive krænket; en krænkelse som ville rive Danmark med ind i en krig, hvor statens eksistens kunne stå på spil. Denne trussel kunne dansk forsvar ikke imødegå, som det var indrettet. Tanken om, at truslen ikke mere var et isoleret tysk angreb, men at blive revet med ind i en stormagtskrig, var neutralitetsforsvarets udgangspunkt. Det var helt i overensstemmelse med dette, at Nyholm undsagde et forsvar baseret på Københavns befæstning, der netop havde et isoleret tysk angreb som udgangspunkt. Nyholm fremhævede, at den vigtigste opgave var at forebygge et tysk angreb, da det indebar den alvorligste trussel mod Danmark. I hans tanker lå der to 'strategier': På den ene side at overbevise Tyskland om, at dansk forsvar kunne afvise forsøg fra Tysklands fjender på at udnytte dansk territorium som basis for et angreb på Tyskland; med andre ord at 'berolige' Tyskland. På den anden side at overbevise Tyskland om, at dansk forsvar kunne afvise et tysk angreb eller trække forsvaret ud, indtil der kunne komme hjælp udefra; med andre ord at afskrække Tyskland. Tilsvarende måtte man forebygge et forsøg fra Tysklands fjender på at udnytte dansk territorium ved at gøre dette så vanskeligt, at man ville undlade at krænke dansk neutralitet. Dette må siges at være grundtanken i marginalforsvaret. I begge 'strategier' spillede et kystforsvar af Sjælland, med en flådestyrke og et flådestøttepunkt i Storebæltsområdet som et centralt led, en nøglerolle. Tankerne om at 'berolige' og afskrække Tyskland skulle få stor betydning efter århundredeskiftet. Spørgsmålet om et neutralitetsforsvar, og et flådestøttepunkt i Storebæltsområdet som et led heri, blev flere gange taget op på diskussionsmøder i Søe-Lieutenant-Selskabet i 1890'erne.¹⁵

Også i Hæren blev situationen taget op til overvejelse. De konklusioner, man drog her, var dog stik modsat Søværnets. I Generalstaben blev der i de sidste år af 1890'erne udarbejdet en række studier, med oberstløjtnant A.A.B. Kühnel som primus motor. I Hærens overvejelser blev de centrale spørgsmål dels tanken om et overrumplende tysk angreb på 'det afgørende punkt', dels mulighederne for hjælp udefra, som man nu så som meget bedre. Det afgørende punkt var for Hæren København, hvorom alt forsvar skulle koncentreres. Generalstaben afviste, at et kystforsvar af Sjælland var muligt, eller at man altid kunne afvise neutralitetskrænkelser, der fandt sted uden for Københavnsområdet.¹⁶ Hæren stod fast på eksistensforsvaret og så nu nye muligheder for det. Idémæssigt er der en lige linje fra disse tanker i Søværnet og Hæren

¹⁵ Søe-Lieutenant-Selskabets Arkiv. Forhandlingsprotokol 1896-1909. F.eks. 30.03.1897.

¹⁶ F.eks. Generalstaben 27.07.1898 A.372 til l. Generalkommando (i Rigsarkivet, Krigsministeriet, 5. Kontor 1900-1913, Pakke 51).

frem til strategidiskussionerne i Forsvarskommissionen af 1902 – og til diskussionerne frem mod forsvarsordningen af 1909. I denne udvikling af ideer blev Nyholm og Kühnel nøglepersoner.

I 1898 nedsatte Krigsministeriet og Marineministeriet i fællesskab en kommission af hær- og søofficerer til at overveje et mindre forsvarsspørgsmål. Kommissionens arbejde udviklede sig dog straks til en diskussion om forsvarets formål og målsætning; om neutralitetsforsvar kontra eksistensforsvar.¹⁷ Det er ganske tydeligt, at der i begge værn var et stort behov for at få klarlagt grundlaget for forsvaret, efter at den internationale situation havde skiftet karakter i 1890'erne. Kommissionen blev opløst i 1901 uden at have afgivet betænkning, men dens diskussioner danner en forudsætning for diskussionerne i 1902-kommissionen. Udgangspunktet for diskussionerne var i høj grad spørgsmålet om, hvilken trussel Danmark stod over for. Der var enighed om, at truslen ikke mere var en isoleret dansk-tysk konflikt, men at blive inddraget i en europæisk stormagtskrig. Man kunne ligeledes enes om, at den farligste trussel kom fra Tyskland. Uenigheden gik på truslens form; om den var at blive inddraget i en krig via de krigsførende parters brug af dansk territorium eller via et tysk angreb på Danmark, primært København. Tankerne om et neutralitetsforsvar fulgte i store træk de linjer, Nyholm havde skitseret om et marginalforsvar, der kunne gå over i et eksistensforsvar. Tilhængerne heraf fremhævede Tysklands interesse i dansk neutralitet: Så længe Danmark forblev neutralt, kunne Tysklands modstandere ikke benytte dansk territorium som udgangspunkt for et angreb på Tyskland; neutraliteten ville kræve, at Danmark modsatte sig forsøg herpå. Tilhængerne af neutralitetsforsvaret afviste enhver tanke om at slutte sig til Tysklands modstandere. Det var dog afgørende, at Tyskland troede på Danmarks neutralitetsvilje.¹⁸ Spørgsmålet om Tysklands tiltro til dansk neutralitetsvilje blev en vigtig del af dansk sikkerhedspolitik efter århundredeskiftet.

Tankerne om et eksistensforsvar blev formuleret af Kühnel. For Kühnel var det hævet over enhver tvivl, at Tyskland ville bruge dansk territorium som udgangspunkt for at spærre indgangen til Østersøen. Truslen bestod derfor i en tysk overrumpling af København: Dels fordi Tyskland lettere ville kunne nedkæmpe al dansk modstand ved et overfald, inden Danmark fik truffet forsvarsforanstaltninger. Dels fordi flere stormagter ville have interesse i at besætte dansk territorium, og Tysk-

¹⁷ Forhandlingsprotokol for Kommissionen af 8. Oktober 1898. I-III. (I Rigsarkivet, 3. Afdeling, Særlige Sager, 1055.53 Kommissionen af 8. oktober 1898, Pakke 1). I. 1. møde 20.10.1898 og 6. møde 25.11.1898.

¹⁸ Arendrup 20.04.1901 i forhandlingsprotokol. III. (Under 49. møde 27.04.1901).

land derfor ville slå til omgående, inden fjenden fik lejlighed til at gøre det. Hans mange indlæg i løbet af kommissionens arbejde tegner et billede af et uhyre konsekvent brohovedforsvar, der indebar følgende: 1) En koncentration af hæren til København så hurtigt som overhovedet muligt. Dels for at sikre byen, og dels for at hindre at nogen del af hæren gik tabt eller blev afskåret. 2) En 'bevarelse' af hærens og flådens kampkraft så længe som muligt bag Københavns volde. 3) Et 'frembrud' fra brohovedet i det 'rigtige' øjeblik – når den allierede forstærkning var nået frem. Det afgørende i dansk sikkerhedspolitik var for Kühnel ikke neutralitet; det var i hans tanker af ganske underordnet betydning, højst et middel hvormed man måske kunne vinde tid til at klargøre brohovedforsvaret, dvs. at mobilisere og koncentrere hæren i København og klargøre Københavns befæstning. Det afgørende var alliance og hjælp udefra; og vel at mærke alliance med den 'rigtige' side! For Kühnel var den allierede Frankrig-Rusland og fjenden Tyskland. Nederlaget i 1864 beherskede endnu totalt hærofficerernes tænkning; alt andet end en krig mod Tyskland var for dem en fuldkommen utænkelig tanke. Langt hen ad vejen var der heri kun gradforskelle til det traditionelle eksistensforsvar, nyt var dog den dristige satsning på en alliance med Tysklands fjender.¹⁹ Søofficererne var derimod godt på vej til at gøre sig fri af skyggen fra 1864.

Der går en lige linje fra 1898-kommissionens diskussioner til diskussionerne mellem de militære tilfornede i forsvarskommissionen af 1902. De sidstnævnte tog stort set fat, hvor de førstnævnte slap! 1898-kommissionen var dog – i modsætning til 1902-kommissionen – en 'lukket' militær kommission, hvor debattørerne i langt højere grad kunne sige tingene lige ud. De tilfornedes optræden i 1902-kommissionen blev meget hurtigt 'politiseret', forstået på den måde, at 'politisk-taktiske' hensyn hurtigt kom til at spille en meget væsentlig rolle. Idéerne var formuleret i 1898-kommissionen og ændrede sig ikke nævneværdigt. 1902-kommissionen blev en kamp på stedet.

Venstre i 1890'erne

Omdrejningspunktet for det politiske liv i 1890'erne var 1894-forliget mellem Højre og Det forhandlende Venstre. Forliget satte en stopper for det provisoriske fæstningsbyggeri, men det var formodentlig et

¹⁹ Kühnel 14.12.1898 i forhandlingsprotokol. I.; Kühnel april 1901 i forhandlingsprotokol. III. (Under 48. møde 06.04.1901); Forhandlingsprotokol. III. 50. møde 08.05.1901.

underforstået punkt heri, eller i al fald en klar forventning i Højre, at en række mangler vedrørende Københavns befæstning skulle udbedres over de kommende finanslove.²⁰ De første finanslovsforslag efter forliget bød på store ekstraordinære bevillinger hertil; bevillinger forligsmodstanderne med J.C. Christensen i spidsen skarpt afviste. Forligsmodstanderne fik i 1895 flertal i Folketinget, og tre forskellige grupper heraf sluttede sig sammen i Venstrereformpartiet. Det blev hurtigt reformpartiet med J.C. Christensen i spidsen, der satte den politiske dagsorden. Partiet spændte vidt, ikke mindst i sikkerheds- og forsvarspolitik. Foreløbig samledes man om, som en reaktion på forliget og omstændighederne herom, at kræve nedgang i de militære udgifter og nedlæggelse af Københavns befæstning.²¹ I takt med at man fik stabiliseret de militære udgifter, trådte disse krav mere i baggrunden i J.C. Christensens udtalelser, og et krav om en nyordning af forsvaret med udgangspunkt i en parlamentarisk forsvarskommission mere i forgrunden.²² J.C. Christensens udtalelser er langt fra den forsvarsskeptiske holdning, man senere særlig fra radikal side søgte at lægge i dem.

Et andet punkt i 1894-forliget var en opfordring til regeringen om at søge dansk neutralitet almindelig anerkendt og respekteret. Opfordringen blev opfattet som en indrømmelse til Venstre. Tanker om en neutralisering som grundlaget for dansk sikkerhedspolitik, og om et bedre forhold til Tyskland, havde siden 1880'erne vundet stor tilslutning her. Dette blev for Venstre et alternativ til Højres politik. Opfordringen om at søge dansk neutralitet almindelig anerkendt og respekteret blev i efteråret 1895 taget op i Folketinget af J.C. Christensen. Han spurgte, om regeringen havde taget eller ville tage skridt til dette, og om dens program på dette område. J.C. Christensen fik intet svar, men gentog sit spørgsmål i oktober 1896. Udenrigsminister Reedtz-Thott afviste det nu høfligt men meget bestemt. J.C. Christensens spørgsmål blev i november samme år fulgt op af en forespørgsel i Folketinget fra en række venstremænd til udenrigsministeren om regeringens bestræbelser på

²⁰ Se Harald Jørgensen (udg.): Statsrådets forhandlinger. Bind XII. 1872-1912. København 1976. 26.02. og 21.10.1898. s. 468-70 og 476.

²¹ Se J.C. Christensens udtalelser herom ved de årlige finanslovsbehandlinger i 1890'erne: RT 1893-94 FT sp. 73-74; RT 1894-95 FT sp. 2119-28 og 2153-55; RT 1895-96 FT sp. 101-03, 2826-27, 3035-37 og 3077; RT 1896-97 FT sp. 3040-41 og 3100-04; RT 1897-98 FT sp. 72-74, 2320, 2357-59 og 4028; RT 1898-99 FT sp. 1967, 1969 og 2025; RT 1899-00 FT sp. 597 og 2511.

²² Se J.C. Christensens udtalelser herom: RT 1897-98 FT sp. 73, 2357-59 og 4028; RT 1898-99 FT sp. 1967 og 1969; RT 1899-00 FT sp. 597, 2511 og 2533. I 1890'erne gik Venstrereformpartiet ind på flere ekstraordinære bevillinger til forsvarsformål, bl.a. kasernebyggeri, nye panserskibe og nyt feltskyt (se RT 1899-00 FT sp. 2853-55).

dette område.²³ J.C. Christensen var fra 1892 medlem af Dansk Fredsforenings bestyrelse, hvorfra kravet om neutralisering kom. I det politiske liv gjorde J.C. Christensen sig til talsmand for en neutralisering.²⁴

Forholdet mellem Danmark og Tyskland blev i 1890'erne alvorligt skærpet; dels som følge af den tyske mistro til dansk neutralitetsvilje i forhold til 1890'ernes internationale blokdannelse, og dels som følge af den hårde tyske kurs i Nordslesvig og den dybtføjte harme herover i Danmark. Forholdet til Tyskland optog også J.C. Christensen. Han havde i 1894 i Folketinget fremhævet, at fredssagen også havde til formål at genvinde Sønderjylland ad fredelig vej. Samtidig havde han advaret skarpt mod revanchetanken.²⁵ Den principielle afstandtagen fra revanche- og alliancetanker var uden tvivl også baggrunden for en udtalelse om forsvaret, J.C. Christensen fremsatte i Folketinget i begyndelsen af 1899. Stemningen i Tinget var stærkt ophedet. Dels slog harmen over den tyske kurs i Nordslesvig igennem. Dels var der i Venstre stærk bevægelse over, at Højreregeringen i sommeren 1898 på et yderst spinkelt grundlag havde afholdt udgifter uden om Rigsdagen til Københavns befæstning, udgifter som var blevet afvist ved foregående finanslovsforhandlinger.²⁶ J.C. Christensen pegede på to opgaver, forsvaret skulle løse: 1) 'En politimæssig' opgave, som ikke mindst påhvilede flåden, der skulle holde orden i danske farvande, og 2) 'en mere forsvarsmæssig' opgave. Der er næppe tvivl om, at han med den første mente afvisning af mindre, utilsigtede neutralitetskrænkelser, og med den sidste formodentlig forsøg på afvisning af større tilsigtede neutralitetskrænkelser og – i visse tilfælde – egentlige angreb. Udtalelsen kan i al fald ikke forstås anderledes, end at forsvaret skulle løse opgaver ud over konstateringsforsvaret. Derimod afviste han i skarpe vendinger et egentligt eksistensforsvar over for et overvældende stormagtsangreb. Der var tydeligvis tale om et forsøg på at ramme niveauet mellem 'eksistenskampen' og 'neutralitetskampen'; eller ramme grænsen mellem eksistensforsvaret og marginalforsvaret. Idémæssigt er der en interessant parallel til diskussionerne i Søværnet og i 1898-kommissionen. Tankerne om det neutralitetsforsvar, der skulle træde i stedet for eksistensforsvaret, var dog præget af en betydelig usikkerhed og havde endnu mest

²³ RT 1895-96 FT sp. 103-04 og 537; RT 1896-97 FT sp. 80-81, 1617 og 244-45; Fink 1961 s. 52-54. Forespørgslen og de dertil knyttede forhandlinger findes i RT 1896-97 FT sp. 1617 og 1638-52. Se også Fink 1961 s. 60-63.

²⁴ J.C. Christensens udtalelser i 1890'erne om dansk neutralisering ses traditionelt som indenrigspolitisk betonet. Der er dog ingen holdepunkter for denne påstand.

²⁵ RT 1893-94 FT sp. 1969-71.

²⁶ Se RT 1898-99 FT sp. 1672-73, 1676-77, 1680-82, 1688-89 og 1818-20.

karakter af en overskrift.²⁷ J.C. Christensens udtalelse tolkes oftest på den måde, at han mente, at et dansk forsvar over for et tysk angreb var håbløst.²⁸ Udtalelsen var givetvis primært fremkaldt af det forværrede forhold til Tyskland og den ophedede stemning og skulle mane til eftertanke om Danmarks situation. Men faktisk er der tale om en principiel tilkendegivelse af, at et dansk forsvar var umuligt over for ethvert overvældende stormagtsangreb, ikke kun et tysk. J.C. Christensen undsagde eksistensforsvaret generelt, ikke kun eksistensforsvaret i forhold til Tyskland. Udtalelsen blev efter systemskiftet ivrigt brugt af de radikale til at vise, at J.C. Christensen havde skiftet standpunkt i forsvarsspørgsmålet. Det er dog ikke rigtigt.²⁹ Ser man på hans udtalelser fra 1890'erne, tegner der sig et billede af et forsvar bygget på traditionelle venstretanker om kystforsvar ved hjælp af hær og flåde.³⁰ En udtalelse fra 1901, før systemskiftet, kommer formodentlig J.C. Christensens tanke nærmest. Han pegede her på en betryggende ordening af forsvaret »... lige langt fra Militarismens overmodige Dasken paa Sabelskeden som fra Selvopgivelsens Jammerlighed ...«, en ordening bygget på dansk neutralitet og med det sigte at sikre mod overrumplinger.³¹ Eller med andre ord: Et standpunkt mellem eksistensforsvaret og konstateringsforsvaret, og mellem modstandspolitikken og tilpasningspolitikken. J.C. Christensen var tydeligvis barn af det rationelle Hørup'ske syn, udtrykt i de berømte ord 'hvad skal det nytte?' J.C. Christensen forkastede som Hørup eksistensforsvaret og hele den tankeverden, der lå bag det. Men hvor Hørups 1880'ere, med den entydige tyske dominans, ikke levede et mellemstandpunkt megen sandsynlighed, var det fra 1890'erne et langt mere realistisk udgangspunkt, med den stadig skarper balance mellem stormagtsblokkene. I J.C. Christensens periode var en neutralitetspolitik og et marginalforsvar et realistisk svar på spørgsmålet: 'Hvad skal det nytte?'.

²⁷ RT 1898-99 FT sp. 1967-69 og 2024-25. Udtalelsen er mest kendt for J.C. Christensens ord om at konstatere neutraliteten; hermed mente han dog noget ganske andet, end de radikale senere lagde i dette udtryk.

²⁸ Se Fink 1961 s. 87-88.

²⁹ Sammenholdes J.C. Christensens to mest kendt udtalelser om forsvaret, i 1899 og 1905, er der idémæssig fuldstændig overensstemmelse.

³⁰ Se om J.C. Christensens holdning i forsvarsspørgsmålet i 1890'erne: RT 1893-94 FT sp. 1971; RT 1895-96 FT sp. 4359-61 og 4378-79; RT 1897-98 FT sp. 396-97; RT 1898-99 FT sp. 1968; Fink 1961 s. 52. Se især RT 1895-96 FT sp. 4359-61 og 4378-79, hvor J.C. Christensen støttede en bevilling til et panserskib, som han mente havde en vigtig rolle i kystforsvaret.

³¹ J.C. Christensen: Dansk Politik. København 1901. s. 25-26.

Danmarks sikkerhedsproblem 1901-1905

Udviklingen i det internationale system i første halvdel af 1900'tallets første årti indebar igen en ændring i Danmarks sikkerhedsmæssige situation. Hovedlinjerne var, at der fra århundredeskiftet udviklede sig et modsætningsforhold mellem Storbritannien og Tyskland. Omvendt var der i årene 1903-05 en vis tilnærmelse mellem Tyskland og Rusland med udgangspunkt i et fælles modsætningsforhold til Storbritannien; tilnærmelsens rækkevidde forblev dog uafklaret. Derimod indgik Frankrig og Storbritannien i 1904 en forståelse, der banede vejen for et tæt forhold mellem dem. Det internationale system var i disse år præget af løsere blokdannelse og en begyndende ustabilitet. Tanken om at spærre adgangsvejene til Østersøen blev et vigtigt led i den tysk-russiske tilnærmelse. Særlig den tyske kejser tog tanken til sig, og den vakte hans interesse for et bedre forhold til Danmark.³² I Tyskland vakte det alvorligt skærpede forhold mellem Rusland og Storbritannien i 1904 frygt for, at en krig var overhængende, og at Tyskland kunne blive inddraget. Hertil kom, at man fra slutningen af 1904 frygtede for et pludseligt britisk angreb med det sigte at ødelægge den tyske flåde.³³ I den tyske flådes planlægning blev en besættelse af Danmark et vigtigt led, under truslen fra briterne. Men planerne mødte modstand fra hæren, idet man her ikke kunne afse de nødvendige styrker, under truslen fra Frankrig. I efteråret 1904 spidsede konflikten mellem de to værn til. Flåden pressede på med en plan, der indebar en besættelse af dansk territorium som udgangspunkt for at spærre adgangen til Østersøen. I første omgang tilsluttede kejseren sig flådens opfattelse, men hæren modarbejdede fortsat planen. Over for hærens modstand svingede kejseren i foråret 1905 rundt og tilsluttede sig hærens opfattelse, at man af hensyn til den samlede krigsførelse ikke kunne afse de nødvendige tropper. Afgørelsen i foråret 1905 blev grundlaget for den tyske militære planlægning frem til 1. Verdenskrig.³⁴ For Danmark medførte udviklingen et forværret sikkerhedsproblem. Et britisk-tysk modsætningsforhold indebar den værst tænkelige situation. Danmark lå centralt placeret mellem de to magter, og dansk territorium kunne blive et afgørende led i henholdsvis en britisk indtrængen i Østersøen og en tysk spærring af adgangsvejene hertil. Afgørende var dog, om Storbritannien havde offensive hensigter i Østersøområdet – og hvorledes Tyskland opfattede

³² Fink 1961 s. 125-44.

³³ Fink 1959. I Fremstilling. s. 23-24 og 25-26; Fink 1961 s. 201 og 235-36; Hans Branner: Småstat mellem stormagter. Beslutningen om mineudlægning august 1914. København 1972. s. 70 og 114.

³⁴ Fink 1959. I Fremstilling. s. 23-24; Fink 1961 s. 235-36; Branner 1972 s. 65-75.

de britiske hensigter – samt at Tyskland stadig var bundet af modsætningsforholdet til Frankrig. Tyskland fik i takt med denne udvikling en fornyet interesse for dansk område og for et bedre forhold til Danmark. Det dansk-tyske forhold bedredes betydeligt; fra tysk side markeredes ønsket om en tilnærmelse kraftigt i disse år.

Idéudviklingen 1901-05

Overvejelserne om dansk sikkerhed og forsvar fandt i nittenhundredetallets første årti sted i Forsvarskommissionen af 1902, der blev nedsat som et led i dannelsen af den nye venstregering i 1901. Disse overvejelser fik stor betydning i dansk sikkerheds-, udenrigs- og forsvarspolitik. Diskussionerne i 1902-kommissionen fortsatte ganske nøje i det spor, der var lagt i 1898-kommissionen. 1902-kommissionen var, i modsætning til 1898-kommissionen, en parlamentarisk kommission nedsat af Rigsdagen. Men kommissionens diskussioner udviklede sig hurtigt til en langvarig og bitter duel mellem de militære tilforordnede om forsvarets formål og målsætning; en duel hvor de politiske medlemmer blev reduceret til noget nær tavse tilhørere. I de stridbevis af argumenter og modargumenter, der blev fremført, går én problemstilling igen som en rød tråd: Var neutralitetsforsvaret eller eksistensforsvaret det danske forsvars hovedopgave? De centrale indlæg i kommissionen blev formuleret af søofficeren, kommandør O.J.M. Kofoed-Hansen, der idémæssigt stod i gæld til Nyholm, og Kühnel. De tilforordnede indlæg tegner den røde tråd i dansk sikkerheds- og forsvarspolitisk debat frem til 1. Verdenskrig.

Kühnels indlæg var idémæssigt helt identiske med indlæggene i 1898-kommissionen, men argumentationen var tilpasset, at der nu var tale om en parlamentarisk kommission. Dansk neutralitet og forsvarets afskrækkende virkning blev til stadighed fremhævet. Konklusionen var dog fortsat, at dansk forsvars opgave var at vinde tid, indtil der kunne komme hjælp udefra; et konsekvent brohovedforsvar baseret på det befæstede København.³⁵

Kofoed-Hansens indlæg drejede sig om dansk neutralitet og sammenhængen mellem udenrigspolitik og forsvarspolitik. Udgangspunktet var, at Danmark på grund af udviklingen i Europa i højere grad end

³⁵ 1902-kommissionen: Referat til Protokollen. Efter Ordre udarbejdet med stenografisk Medhjælp af E. Skram, Sekretær i Forsvarskommissionen af 1902. Bind I-II. København 1909. I. 2. møde 02.07 og 3. møde 04.07.1902 og 11. møde 16.04. 1903; Kühnel: Danmarks militær-politiske Situation. I: Oplysninger om Danmarks nuværende militære Stilling. Beretning, afgiven i Henhold til Kommissionslovens § 2a, til Regering og Rigsdag. Bind I, Den fortrolige Del, og Bind II, Den offentlige Del. København 1908. I. s. 151-87.

tidligere var inddraget i Tysklands magtsfære. Kofoed-Hansen drog den konklusion, at Danmark nødvendigvis måtte føre en politik, der kunne tilfredsstille Tyskland og sikre et venskabeligt forhold hertil. Han afviste dog i de skarpeste vendinger tanken om en alliance med Tyskland. Det sidste skal man bemærke. Kofoed-Hansen mente, at dansk neutralitet var sammenfaldende med tyske interesser. Efter hans opfattelse ville Tyskland blot stille krav om sikkerhed for, at Danmark ikke sluttede sig til Tysklands fjender samt for, at dansk territorium ikke uhindret kunne benyttes af disse. Han fandt det dog naturligt, at Tyskland med Danmarks tidligere kurs i tankerne så med mistænksomhed på dansk neutralitetsvilje. Det gjaldt først og fremmest om at vinde Tysklands tillid, hvilket man kun kunne gennem et forsvar, der var i stand til at hævde dansk neutralitet over for Tysklands fjender. Samtidig skulle man kunne forsvare sig mod et angreb fra en hvilken som helst magt, også Tyskland. Med andre ord: Et neutralitetsforsvar der kunne gå over i et eksistensforsvar. Uhyre betegnende for Kofoed-Hansens opfattelse pegede han på dansk neutralitets to dimensioner: Den 'politiske' troværdighed og den militære troværdighed: Først gennem længere tids konsekvent gennemført neutral politik på alle områder, og når Danmark havde tilvejebragt en forsvarsordning, der kunne forsvare neutraliteten ikke alene mod Tyskland, men også mod Tysklands fjender, ville man kunne opfatte Danmark som principielt neutral. Med hensyn til trusselsbilledet er det værd at bemærke, at Tyskland ikke automatisk blev opfattet som fjenden. Fjenden var den stormagt, der ville udnytte dansk territorium i sin krigsførelse.

Omkring dansk forsvar fremhævede Kofoed-Hansen tre aspekter: 1) At forudsætningen for dansk neutralitet var et forsvar, der satte Danmark i stand til at opfylde det neutrale lands pligter, 2) at de neutrale pligter ikke kunne opfyldes ved erklæringer eller ved en formel modstand, og 3) at den militære opgave var at forsvare dansk territorium i sin helhed; forsvaret kunne ikke indskrænkes til et enkelt punkt. Opgaven, hvis heldige løsning betingede, at landets neutralitet blev respekteret, var at sørge for, at dets territorium ikke blev udnyttet af de krigsførende parter, og om fornødent med magt at afværge dette. I praksis var problemet især Storebælt, hvor dansk territorium grænsede op til internationalt farvand. Kofoed-Hansens grundtanke var tydeligvis marginalforsvarets. Han advarede særlig imod at koncentrere alt forsvar i det befæstede København. Det ville ikke give nogen støtte til forsøg på at opretholde dansk neutralitet. Og særlig ville det ikke kunne give den nødvendige tyske tillid til dansk neutralitetsvilje og -evne, tværtimod. Ligeledes advarede han kraftigt imod at bygge en dansk forsvarsord-

ning på forventninger om hjælp udefra.³⁶ Kofoed-Hansens tanker lå tydeligvis i forlængelse af diskussionerne i Søværnet i 1890'erne og 1898-kommissionen. Ligeledes er linjen til regeringen J.C. Christensens sikkerhedspolitik og forsvarsordningen af 1909, som det skal ses, tydelig. Der går en lige linje fra Kofoed-Hansens indlæg til J.C. Christensens senere udtalelser.

Diskussionen mellem hær- og søofficererne i kommissionen blev efterhånden meget bitter og personlig. Stemningen blandt kommissionens flertal gik i stadig højere grad hærøfficererne og eksistensforsvaret imod. I takt hermed formulerede Kühnel med voksende heftighed den tanke, at søofficererne i virkeligheden ikke ønskede dansk neutralitet, men en alliance med Tyskland. Konsekvensen heraf var, efter Kühnels opfattelse, at søofficererne ønskede et forsvar indrettet på at imødegå Tysklands fjender, men ikke Tyskland.³⁷ Påstanden savnede, som det er fremgået, ethvert grundlag. Den skulle dog i den politiske diskussion vise sig meget livskraftig. I de ophedede dueller mellem de tilforordnede officerer blev diskussionen om neutralitetsforsvar kontra eksistensforsvar i nogen grad forsimplet til en diskussion om et flådestøttepunkt i Storebæltområdet kontra Københavns befæstning; eller rettere Københavns landbefæstning. Forskellen på de to dele af befæstningen var, at søbefæstningen ville spille en central rolle også i et neutralitetsforsvar, mens landbefæstningen kun ville spille en rolle i et eksistensforsvar. Det fremgår tydeligt, at søofficererne forestillede sig et neutralitetsforsvar, der kunne gå over i et eksistensforsvar, men også at neutralitetsforsvaret måtte komme i første række. Først når det var tilgode-set, kunne man se på eksistensforsvarets hjørnesten, Københavns landbefæstning.³⁸

De tilforordnede officerer blev i foråret 1904 pålagt at udarbejde forslag til en forsvarsordning ud fra det grundlag for forsvaret, som de to parter hver især havde fremført i kommissionen. Disse forslag blev forelagt i kommissionen i januar 1905.³⁹ Begge lå helt i forlængelse af tidligere indlæg. Søofficererne fremhævede i deres forslag, at forsvarets hovedopgave var at hindre, at dansk territorium og resurser blev udnyttet af fremmede magter i deres krigsførelse. Dels ved at modsætte sig tyske forsøg på at udnytte dansk territorium til at spærre Storebælt, og

³⁶ 1902-kommissionen. Referat. I. 5. møde 04.10.1902 og 11. møde 16.04.1903; Kofoed-Hansen: Den neutrale Stats politiske Stilling og dens militære Opgave. 1902-kommissionen. Beretning. I. s. 251-65.

³⁷ 1902-kommissionen. Referat. I. 12. møde 13.05, 18. møde 09.12 og 19. møde 16.12. 1903 og 25. møde 02.03.1904.

³⁸ 1902-kommissionen. Referat. I. f.eks. 21. møde 20.01.1904.

³⁹ 1902-kommissionen. Referat. I. 29. møde 29.03 og 33. møde 11.01.1905.

dels ved at modsætte sig forsøg fra Tysklands fjender på at udnytte dansk territorium som midlertidig operationsbasis. Forsvaret skulle have en sådan styrke, at fordelene ved at krænke dansk neutralitet ikke stod i forhold til omkostningerne herved, altså virke afskrækkende på eventuelle angribere. Tydeligere kan marginalforsvaret næppe beskrives. Søofficererne understregede gentagende, at forsvaret skulle udformes således, at det kunne rettes mod enhver magt, der ville krænke dansk neutralitet. Forsvaret måtte koncentreres om Sjælland, fordi dets hovedopgave lå i Storebælt, og fordi en fjendtlig besættelse af København ville medføre, at alt videre forsvar var umuligt. Søofficererne pegede her særlig på, at København måtte sikres mod truslen om et bombardement fra søsiden primært ved en udbygning af søbefæstningen. Det er tydeligt, at søofficererne forestillede sig et forsvar i to faser: 1) Neutralitetsforsvarsfasen, hvor opgaven primært var: a) At afskrække neutralitetskrænkelser i Storebæltområdet og b) at kunne imødegå en overrumpling eller trusler om et flådebombardement mod København. 2) Eksistensforsvarsfasen, hvor opgaven var at afvise et egentligt angreb mod Sjælland og København. Det fremgår også tydeligt, at den første fase var den afgørende for søofficererne. De fandt således, at Københavns landbefæstning som et led i eksistensforsvaret var en sekundær foranstaltning, og desuden krævede så mange resurser, at det umuliggjorde neutralitetsforsvaret. De konkrete forslag var i store træk: Udbygning af hæren, flåden, Københavns søbefæstning samt et flådestøttepunkt i Storebælt. Bemærkningerne om flådestøttepunktet fulgte de tidligere udtalelser herom. Søofficerernes forslag må beskrives som et neutralitetsforsvar, der i tilfælde af et egentligt angreb skulle gå over i et eksistensforsvar. Umiddelbart kunne dette virke som et columbusæg, men det var hverken teoretisk eller praktisk helt uproblematisk. Neutralitetsforsvaret krævede en spredning af både hærens og flådens styrker, eksistensforsvaret en koncentration. En gennemførelse måtte i praksis kræve, at det ene af formålene prioriteredes på bekostning af det andet. Det var netop dette, hele diskussionen om eksistensforsvar eller neutralitetsforsvar handlede om. Eksistensforsvaret gled gradvist i baggrunden i søofficererne tænkning.⁴⁰

Hærofficerernes forslag indeholdt den kendte argumentationsrække, at opretholdelsen af neutraliteten krævede et brohovedforsvar af København. Deres opfattelse må beskrives som et yderst konsekvent brohovedforsvar. Forsvarets opgave var at vinde tid, indtil der kunne

⁴⁰ Forslag til en Forsvarsordning for Danmark. Forslaget findes ikke blandt det udgivne materiale fra forsvarskommissionen, men en kopi findes på Marinens Bibliotek.

komme hjælp udefra. Tanken var tydeligvis den samme, som Kühnel havde skitseret i 1898-kommissionen, men ikke udtrykt lige så utvetydigt. De konkrete forslag heri var: Udbygning af hæren, flåden, Københavns sø- og landbefæstning samt visse andre befæstningsanlæg.⁴¹ Med hensyn til hæren, flåden og Københavns søbefæstning var der enighed mellem de tilforordnede. De springende punkter var Københavns landbefæstning og flådestøttepunktet i Storebælt.

Gennem de stadige dueller mellem de tilforordnede i årene 1902-1905 var der blevet tegnet to forslag til formål og målsætning for dansk forsvar, men også to forslag til dansk sikkerhedspolitik. Søofficerernes forslag til sikkerhedspolitik var en neutralitetspolitik, en balancegang mellem stormagterne, hvor dansk forsvar både skulle afskrække og berolige de krigsførende parter fra handlinger, der kunne inddrage Danmark i en krig. Forsvarets formål var neutralitetsforsvaret, men dog et neutralitetsforsvar der kunne gå over i et eksistensforsvar. Målsætningen et marginalforsvar. Hærofficerernes forslag til sikkerhedspolitik var en modstandspolitik, en dristig satsning på at lægge sig i slipstrømmen på Tysklands fjenders offensive interesser. Forsvarets formål var eksistensforsvaret og målsætningen et uhyre konsekvent brohovedforsvar. Med de tilforordnedes forslag i 1905 var idéudviklingen afsluttet, og de afgørende idéer i diskussionen om dansk sikkerheds-, udenrigs- og forsvarspolitik frem til 1. Verdenskrig fremlagt.

Regeringen Deuntzer 1901-1905

Systemskiftet i 1901 blev omdrejningspunktet for det politiske liv efter århundredeskiftet. Højre måtte efter en generations forfatningskamp endelig afgive den politiske magt til Venstre. I sommeren 1901 dannedes den første venstreregering, regeringen Deuntzer. Venstrereformpartiet satte nu formelt som reelt den politiske dagsorden. Deuntzer blev ud over regeringsleder også udenrigsminister. Krigs- og marineministerposterne blev besat med officerer. J.C. Christensen blev minister for kirke- og undervisningsvæsen og styrkede sin rolle som dansk politiks førstemand. Selv om regeringen havde et overbevisende flertal bag sig i Folketinget, stod den i virkeligheden svagt såvel udadtil som indadtil. Partiets og regeringens sammenhold begyndte umiddelbart at knage. Det stod hurtigt klart, at den afgørende skillelinje gik mellem

⁴¹ Forslag til Organisation af Landets Forsvar. Forslaget findes ikke blandt det udgivne materiale fra forsvarskommissionen, men en kopi findes i Rigsarkivets 3. Afdeling, Særlige Sager, 1042.001 Hærordninger, Pk. 97. Se også 1902-kommissionen. Referat. I. 33. møde 11.01.1905.

centrum og højrefløjen på den ene side og venstrefløjen på den anden. Med hensyn til dansk sikkerheds-, udenrigs- og forsvarspolitik indebar systemskiftet også ændringer. Den hidtidige sikkerhedspolitik var den balancepolitik, som regeringen Estrup og de efterfølgende højreregeringer havde ført; en politik med vægt på at sikre dansk handlefrihed gennem et stærkt dansk forsvar. Udenrigspolitikken var tilsvarende en forsigtig kurs over for Tyskland gennem et korrekt men køligt forhold, og forsvarspolitikken et eksistensforsvar med Københavns befæstning som kerne.

Udgangspunktet for regeringen Deuntzers sikkerheds-, udenrigs- og forsvarspolitik blev tanker om anerkendt neutralitet og et bedre forhold til Tyskland; tanker som ikke mindst J.C. Christensen i 1890'erne havde gjort sig til talsmand for. Formelt lå disse spørgsmål uden for J.C. Christensens arbejdsområde i regeringen. I Rigsdagen udtalte han sig således ikke om dem i disse år. Men meget tyder på, at han alligevel spillede en væsentlig rolle i formuleringen af regeringens politik på disse områder.

Regeringen tog straks fat på spørgsmålet om et bedre forhold til Tyskland, og på det mest følsomme problem landene imellem, optant-spørgsmålet.⁴² Med hensyn til forsvarsspørgsmålet var Venstres bud på en ny politik svagt, idet partiet stod splittet her. Ved regeringsdannelsen i 1901 blev det aftalt, at der skulle nedsættes en forsvarskommission, og mens den arbejdede, skulle status quo opretholdes. Den blev nedsat i marts 1902 med det kommissorium at udarbejde forslag til en forsvarsordning til opretholdelse af dansk neutralitet tilpasset landets forhold og økonomiske situation.⁴³ Kommissoriets udformning svarer påfaldende til J.C. Christensens udtalelser i 1890'erne om en nyordning af forsvaret med udgangspunkt i en parlamentarisk forsvarskommission.⁴⁴ Man skal bemærke, at det ikke indeholdt direkte krav om hverken en nedgang i militærudgifterne eller om nedlæggelse af Københavns befæstning, men stillede kommissionen frit her. Kommissionens arbejde kom til at strække sig over seks år, først i 1908 kunne den afgive betænkning. Spørgsmålet om de militære udgifter blev derimod hurtigt et vigtigt led i fløjenes markering i Venstrereformpartiet. Under finanslovsbehandlingen i begyndelsen af 1902 betonedede ordføreren

⁴² Fink 1961 s. 126-28; Viggo Sjøqvist: Erik Scavenius. Danmarks udenrigsminister under to verdenskrige. Statsminister 1942-1945. Bind 1. 1877-1920. København 1973. I. s. 40-41.

⁴³ Lov af 7. Marts 1902 om Nedsættelse af en Kommission til Ordning af Forsvarsvæsenet, § 2.

⁴⁴ Se J.C. Christensens udtalelser herom: RT 1897-98 FT sp. 73, 2357-59 og 4028; RT 1898-99 FT sp. 1967 og 1969 og RT 1899-00 FT sp. 597, 2511 og 2533.

Zahle, der tilhørte partiets venstrefløj, meget stærkt ønsket om en nedgang.⁴⁵ En modsat markering kom fra partiets centrum-højrefløj i slutningen af 1902 i form af en udtalelse fra Sigurd Berg. Han afviste, at partiets standpunkt kunne udtrykkes i de tre ord 'nedsættelse af militærudgifterne'. Grænsen skulle trækkes ved det forsvar, der kunne løse den opgave at opretholde dansk neutralitet.⁴⁶ Sigurd Berg stod J.C. Christensen nær, og markeringen kom uden tvivl også herfra.

Et klart billede af regeringen Deuntzers sikkerheds-, udenrigs- og forsvarspolitiske opfattelse findes i to skrivelser, som Deuntzer i sin egen skab af udenrigsminister i juni 1902 og april 1903 sendte til forsvarskommissionen.

Den første var en redegørelse for regeringens sikkerheds- og forsvarspolitiske opfattelse. Redegørelsen var svar på et spørgsmål fra kommissionen om, hvilken militære opgave opretholdelsen af neutraliteten stillede Danmark.⁴⁷ Deuntzer fremhævede som udgangspunkt, at en neutral stat både var berettiget og forpligtet til at træffe militære foranstaltninger, der sigtede på at forebygge og eventuelt afvise neutralitetskrænkelser fra de krigsførendes side. Enhver stat, der ville gøre krav på at få anerkendt sin neutralitet, måtte være rede til at hævde den med militær magt. Danmark kunne ikke opnå at blive betragtet som en virkelig neutral stat, hvis man ikke var i besiddelse af en vis militær magt. Hertil hørte navnlig en udvikling af det mobile værn samt anlæg af de fornødne befæstningsanlæg. Ved krigsudbrud var det tillige nødvendigt med en efter omstændighederne fuldstændig eller delvis mobilisering. Umiddelbart gav afvisningen af uforsætlige neutralitetskrænkelser ingen problemer. Problemerne opstod, hvis en af de krigsførende parter forsætligt brød dansk neutralitet, f.eks. ved besættelse eller udnyttelse af dansk land- eller søterritorium. I dette tilfælde var det Danmarks pligt med militær magt at søge at afvise en sådan krænkelse. Gjorde man ikke det, ville det være et klart neutralitetsbrud fra dansk side; ligeså hvis Danmark indskrænkede sig til en protest, eller rent formel modstand for at konstatere krænkelsen. Deuntzer nævnte her særlig de danske stræders betydning i forhold til en søkrig i Østersøen og Jyllands betydning i forhold til Tyskland. Der kan næppe være tvivl om, at de to tilfælde, Deuntzer sigtede til, dels var en fransk flådes indtrængen i Østersøen, dels et kombineret fransk-russisk angreb på Tyskland gennem Jylland. Det er værd at bemærke, at Deuntzer fremhævede, at Danmark

⁴⁵ RT 1901-02 FT sp. 2593-94 og 2623-24.

⁴⁶ RT 1902-03 FT sp. 581-82.

⁴⁷ Udenrigsministeriet 04.06.1902 til kommissionen (gengivet i Bilag til Betænkning afgiven af Forsvarskommissionen af 1902 til Regering og Rigsdag. København 1908. s. 1-3).

var forpligtet til at søge at afvise brug af dansk territorium i sådanne tilfælde. Både direkte og indirekte var der tale om en udtrykkelig afvisning af konstateringsforsvaret. Udtalelserne ligger derimod helt i forlængelse af grundtanken i marginalforsvaret, at afvise forsætlige forsøg på at udnytte neutralt territorium i krigsførelsen. Der er her en idémæssig klar rød tråd til diskussionerne i Søværnet i 1890'erne og 1898-kommissionen; en næsten påfaldende klar tråd. Deuntzer fremhævede dog udtrykkeligt, at den nævnte pligt havde en øvre grænse, der gik ved et så overvældende angreb, at der ikke var nogen som helst udsigt til at afvise det, selv i en kort tid. Her ville en formel konstatering være tilstrækkelig til at fritage Danmark for beskyldning for at have brudt sin neutralitet. Deuntzer afviste hermed såvel eksistensforsvaret som den tanke, at eksistensforsvaret var en forudsætning for at opretholde neutraliteten. Skrivelsen har klare linjer til J.C. Christensens udtalelser i 1890'erne.

Deuntzers redegørelse ligger helt i forlængelse af idéen bag neutralitetsforsvaret, at neutralitetskrænkelser kunne inddeles i to 'grupper': På den ene side de krænkelser som det kunne 'nytte' at imødegå, dvs. hvor afvisningen kunne føre tilbage til den neutrale tilstand, eller nærmere en ikke-krigsførende tilstand. Og på den anden side de krænkelser, som det ikke kunne 'nytte' at forsøge at imødegå, dvs. hvor det var hævet over enhver tvivl, at krænkelsen ikke kunne afvises, og hvor der ingen udsigt var til at vende tilbage til en ikke krigsførende tilstand. Med hensyn til forsvarets konkrete størrelse og udformning indskrænkede Deuntzer sig i sit svar til at sige, at Danmarks militære magt måtte svare til, hvad der efter landets evne og forhold kunne ydes uden overbebyrdelse eller svækkelse af dets nationale liv, og som i al fald nogenlunde svarede til, hvad der forholdsmæssigt var normalt for andre stater. Men det var også tilstrækkeligt til at hævde dansk neutralitet. På den ene side ville det sikre mod en overrumpling. På den anden side måtte en stat, der ville udnytte dansk territorium, anvende så stor en styrke, at den ikke kunne afse denne, når den allerede var i krig. Tydeligere kan marginalforsvarets idé næppe beskrives. Man skal bemærke den afskrækkende værdi, forsvaret tillægges.

Redegørelsen viser, at regeringen allerede havde en klar holdning på det sikkerheds- og forsvarspolitiske område. På den ene side var der tale om en udtrykkelig afvisning af tanken om handlefrihed og eksistensforsvar, på den anden af konstateringsforsvaret og det passive neutralitetsforsvar; netop det mellemstandpunkt J.C. Christensen havde skitseret i 1901. Skrivelsen var en overraskende klar politisk udmelding og markering i den ulmende fløjkrig i Venstrereformpartiet.

Den anden skrivelse var en redegørelse for regeringens sikkerheds- og udenrigspolitik holdt i ret almindelige vendinger.⁴⁸ Deuntzer afviste en ensidig dansk erklæring om permanent neutralitet som uden betydning, og måske ikke uproblematisk i forhold til andre stater. Derimod fastslog han værdien af en international anerkendelse måske endog garanti. Udenrigsministeriet havde allerede gjort forsøg herpå og ville forsøge igen ved gunstig lejlighed. Det er ikke helt klart, hvad det er for forsøg, Deuntzer henviste til. Derimod er der næppe tvivl om, at det var regeringens hensigt at tage spørgsmålet op igen. Deuntzer fastslog, at dansk neutralitet kun under to forudsætninger ville blive opfattet som reel: 1) At Danmark viste sin bestemte vilje til at holde sig uden for alle konflikter, og 2) at dansk forsvar blev indrettet således, at det kun kunne være bestemt til forsvar, men at det var stærkt nok til at yde et virksomt forsvar mod forsøg på krænkelse. Uden et sådant forsvar ville Danmark aldrig opnå anerkendelse som neutral. Deuntzer afviste omvendt skarpt, at en anerkendt neutralitet ville hindre et dansk forsvar i tilfælde af angreb. Den sikkerhedspolitik, der blev skitseret i de to skrivelser, kan beskrives som en neutralitetspolitik, hvor en neutralisering var kernen. Forsvarspolitikken som et marginalforsvar.

Fløjkrigen i Venstrereformpartiet, der havde ulmet siden systemskiftet, brød i 1903 ud i lys lue. Forsvarsspørgsmålet, primært udtrykt i kravet om nedgang i de militære udgifter, blev her vigtigt for venstrefløjens, der gjorde det til udgangspunkt for krigen mod partiets centrum-højrefløj. Generelt var venstrefløjens et mindretal i partiet, men netop med hensyn til dette krav stod den stærkt. På trods heraf indeholdt partiets valggrundlag i sommeren 1903 kun en henvisning til forsvarskommissionens kommissorium, men ingen direkte krav om nedgang i de militære udgifter eller nedlæggelse af Københavns befæstning.⁴⁹ Uroen havde i efteråret 1903 nået et sådant niveau, at Deuntzer i Folketinget måtte markere, at regeringens forsvarspolitiske program fortsat var det, der var fastlagt i forsvarskommissionens kommissorium.⁵⁰

Spørgsmålet om et bedre dansk-tysk forhold havde i disse år medvind i den internationale udvikling. Udviklingen medførte som nævnt, at Danmark kom til at spille en mere central rolle i Tysklands interesser. Den tyske kejsers besøg i Danmark i foråret 1903 var et tydeligt udtryk

⁴⁸ Udenrigsministeriet 24.06.1903 til kommissionen (gengivet i 1902-kommissionen. Bilag til Betænkning. s. 6-8).

⁴⁹ Se RT 1903-04 FT sp. 414.

⁵⁰ RT 1903-04 FT sp. 413-14. Se også Poul Erik Olsen (udg.): Ministermødeprotokol 1901-1905. Konsejlspræsident J.H. Deuntzers referater. København 1992. Møde 13.10.1903. s. 59.

herfor. Fra dansk side håbede man, at den fornyede tyske interesse ville give sig udtryk i en ny kurs i Nordslesvig og en ordning af optant-spørgsmålet. Umiddelbart førte kejserbesøget dog ikke til en tysk kursændring.⁵¹ Spørgsmålet om en neutralisering af Danmark blev taget op af Deuntzer i efteråret 1903. Det blev underhånden rejst over for Rusland, Tyskland og Storbritannien. Fra årsskiftet 1903/04 arbejdede Deuntzer ud fra, at en permanent neutralitet accepteret af stormagterne kunne danne udgangspunkt for dansk sikkerhedspolitik. Forsøget løb dog efterhånden ud i sandet.⁵² Traditionelt fremstilles bestræbelserne som udelukkende Deuntzers. På baggrund af spørgsmålets behandling i 1890'erne er der dog grund til at tro, at også J.C. Christensen stod bag det; det var ham, der mere end nogen havde holdt højre-regeringerne fast på 1894-erklæringen.

Danmarks sikkerhedsproblem 1905-09

Udviklingen i det internationale system i anden halvdel af 1900'tallets første årti indebar endnu en gang en ændring i Danmarks sikkerhedsmæssige situation. Hovedlinjerne var, at modsætningsforholdet mellem Frankrig-Storbritannien på den ene side og Tyskland på den anden skærpedes. Rusland blev alvorligt svækket af nederlagene i den russisk-japanske krig 1904-05 og faldt foreløbig væk som aktiv aktør. Hermed var balancen i Østersøområdet klart tippet til tysk fordel. Den tysk-russiske tilnærmelse døde hen i 1905, og i stedet blev den fransk-russiske alliance bekræftet. I 1907 indgik Storbritannien og Rusland en forståelse, der bragte deres modsætningsforhold ud af verden. Det internationale system var på vej mod en fastere blokdannelse med Frankrig-Storbritannien-Rusland på den ene side og Tyskland på den anden, samt øget ustabilitet. Udviklingen indebar, at konflikten blev forskudt fra Østersøen til Nordsøen, samt at Østersøen i stadig højere grad blev tyskdomineret område. Den tyske flåde flyttede i årene 1905-10 fra Østersøen til Nordsøen som svar på, at briterne koncentrerede deres flåde her; og som følge af, at den russiske flåde efter 1905 ikke mere var en aktuel trussel. I årene frem mod 1. Verdenskrig blev Østersøen og Danmark stadig mere perifer i tysk militær planlægning.⁵³ Storbritannien havde stadig interesser i Østersøen. Men efter 1904/05 blev det i stigende grad klart, at sandsynligheden for en britisk indtrængen under en krig med Tyskland var aftagende. Danmark blev i britisk militær

⁵¹ Fink 1961 s. 125-44.

⁵² Fink 1961 s. 108, 117-19, 152-64, 182-92, 195-96 og 220-23.

⁵³ Branner 1972 s. 74-75, 81 og 84.

planlægning afskrevet som tysk interesseområde.⁵⁴ For Danmark medførte udviklingen på den ene side, at det skærpede modsætningsforhold mellem de to blokke og den øgede ustabilitet forværrede småstaternes sikkerhedsproblem. Ruslands svækkelse indebar, at Tyskland nu var dominerende i Østersøområdet; Danmark var for alvor i Tysklands skygge. På den anden siden blev konflikten i stadig højere grad koncentreret om den fransk-tyske og den russisk-tyske grænse samt i Nordsøen. Danmark fik i forhold hertil i stigende grad en marginal position. Optant-konventionen i 1907 markerede et højdepunkt i det bedre dansk-tyske forhold, men var samtidig også i nogen grad afslutningen på en periode med tysk interesse for Danmark. I takt med at den britiske trussel mod Tysklands nordfront aftog, tabte Tyskland interessen for Danmark.

Regeringen J.C. Christensen 1905-08

I januar 1905 dannede J.C. Christensen en ny venstreregering til afløsning af regeringen Deuntzer. Den nye regering stod stærkere indadtil, men endnu svagere udadtil. J.C. Christensen blev ud over regeringsleder også krigs- og marineminister. Grev Frederik Raben-Levetzau blev ny udenrigsminister. Traditionelt fremhæves forskellen mellem de to regeringers sikkerheds-, udenrigs- og forsvarspolitik, men der synes at være mere grund til at fremhæve kontinuiteten. J.C. Christensen præsenterede den nye regerings program i Folketinget i januar 1905. En løsning af forsvarsspørgsmålet var et centralt led heri.⁵⁵ Konkret understregede J.C. Christensen regeringens ønske om dansk neutralitet. Hertil føjede han, at han ikke troede på en nedgang i de militære udgifter i den eksisterende internationale situation. Forudsætningen for at opretholde dansk neutralitet under en krig mellem andre magter var, efter hans opfattelse, et 'forsvarligt' dansk forsvar. Det var farligt, hvis man indrettede sig således, at landet kom til at ligge som en kasterbold mellem andre magter.⁵⁶ J.C. Christensen kom ind på forsvarsspørgsmålet igen i Folketinget i marts samme år. Der var, fremhævede han, enighed om dansk neutralitet. Neutraliteten kunne krænkes tilfældigt, men den kunne også krænkes med den hensigt at sætte sig fast og udnytte dansk område. Det var dansk forsvars opgave at afvise sådanne forsøg. Et egentligt angreb fra en stormagt kunne Danmark dog ikke afvise.⁵⁷

⁵⁴ Branner 1972 s. 82, 88-89, 109-17, 120-21, 129 og 131.

⁵⁵ RT 1904-05 FT sp. 1663-70.

⁵⁶ RT 1904-05 FT sp. 1665-66, se også sp. 1749.

⁵⁷ RT 1904-05 FT sp. 3386.

Tankerne ligger helt i forlængelse af Deuntzers skrivelse i 1902, og af søofficerernes indlæg i forsvarskommissionen. J.C. Christensens grundtanke var tydeligvis marginalforsvarets. Derimod afviste han atter eksistensforsvaret.

Regeringen Deuntzers forsøg på at opnå stormagternes anerkendelse af dansk neutralitet var i realiteten strandet før regeringsskiftet.⁵⁸ I en skrivelse til forsvarskommissionen i juni 1905 redegjorde udenrigsminister Raben for regeringens sikkerheds- og udenrigspolitik.⁵⁹ Udenrigsministeren nævnte først svarene på Deuntzers henvendelser, eller nærmere de manglende svar. Ministeren overvejede at forny henvendelserne, men mente dog, at man enten ikke ville få svar eller få intetsigende svar, f.eks. at man ikke ville udtale sig, inden man kendte de nærmere detaljer. Men netop om detaljerne kunne der ventes uenighed, idet meningene om den neutrale stats forpligtigelser for tiden var meget afvigende og påvirkedes af stormagternes forskellige interesser. Udenrigsministeren mente, at det var et dårligt tidspunkt nu, hvor situationen var spændt på grund af den russisk-japanske krig. Han ville afvente et bedre, men dog have opmærksomheden henvendt på sagen. Der er næppe tvivl om, at den uenighed mellem stormagterne, udenrigsministeren hentydede til, var spørgsmålet om, hvorvidt de danske stræder skulle være åbne eller lukkede som led i en dansk neutralisering. Det sidste, kunne man forvente, var holdningen hos Østersømagterne med Tyskland i spidsen. Det første hos vestmagterne med Storbritannien i spidsen. Med det meget spændte forhold mellem Rusland og Storbritannien ville dette spørgsmål givet dukke op. Bemærkningen om den russisk-japanske krig antyder, at regeringen var opmærksom på de forandrede vilkår for dansk sikkerhedspolitik. Regeringen havde ikke afskrevet muligheden for en dansk neutralisering, men var tilsyneladende klar over, at forholdet til Tyskland nu spillede en langt vigtigere rolle.⁶⁰

Den tyske kejsers besøg i Danmark i sommeren 1905 var et markant udtryk for den forøgede tyske interesse for Danmark. I offentligheden

⁵⁸ Fink 1961 s. 220-23.

⁵⁹ Udgangspunktet var en forespørgsel fra kommissionen om, hvad regeringen havde gjort eller agtede at gøre for at skaffe klarhed over stormagternes stilling til spørgsmålet om Danmarks vedvarende neutralitet. Svaret indeholdt dels en fremstilling af forløbet 1903-05, dels den nye regerings intentioner på området (Konsejlspræsidiets 30.06.1905 til forsvarskommissionen (gengivet i 1902-kommissionen. Beretning. I. s. 269-70)).

⁶⁰ Troels Fink mener, med udgangspunkt i skrivelsen, at tanken om en permanent, af stormagterne accepteret neutralitet, definitivt blev opgivet som basis for regeringens politik med regeringsskiftet 1905 (Fink 1961 s. 223). Det synes en for vidtgående tolkning.

vakte besøget uro, da det blev set som en tilnærmelse til Tyskland.⁶¹ Et britisk flådebesøg samme sommer blev omvendt modtaget stormende. Fra kendte danskere lød der røster om en dansk alliance med Storbritannien.⁶² De to begivenheder giver et klart billede af de rammer, dansk udenrigspolitik måtte foregå indenfor. Folkestemningen satte meget klare grænser for, hvor tæt et forhold til Tyskland der var muligt. Udenrigsminister Raben tog i sommeren 1905 forholdet til Tyskland op. I flere drøftelser med den tyske gesandt henledte han opmærksomheden på, at indrømmelser i optant-spørgsmålet ville være uomgængeligt nødvendige, hvis den forstående holdning, som den danske regering viste Tyskland, skulle finde tilslutning i befolkningen.⁶³

Under finanslovens behandling i oktober 1905 kom dansk sikkerheds- og udenrigspolitik op i Folketinget. En klar markering kom fra Venstrereformpartiets formand Anders Nielsen. Med henvisning til nylige flådebesøg fra Tyskland og Storbritannien fremhævede han Danmarks beliggenhed mellem disse to magter. De understregede nødvendigheden af en ufravigelig neutralitetspolitik, der ikke blot i ord men også i handling iagttog Danmarks pligter som neutral stat. Anders Nielsen ønskede venskabeligt forhold til begge magter. Samtidig pegede han på, at skulle venskabet mellem Danmark og Tyskland udvikles, måtte der ske en forandring af den tyske kurs i Nordslesvig og en løsning af optant-spørgsmålet. Han håbede, at Tyskland ville erkende dette, og efterlyste praktiske udslag af et voksende venskabsforhold. Omvendt advarede han mod udtalelser om alliance med Storbritannien og afviste, at det var dansk politik at ønske sådanne. Man skal bemærke den klare sammenknytning af et bedre dansk-tysk forhold og tyske indrømmelser. Anders Nielsen hørte til J.C. Christensens nærmeste i politik, og udtalelsen var næppe tilfældig. Regeringen var på det rene med rammerne for dansk udenrigspolitik. Udenrigsministeren greb udtalelsen og understregede, at forholdet til Tyskland var bedret, samt antydede, at man snart ville se konkrete resultater heraf.⁶⁴ Ministeren nævnte dog ikke, hvad det konkret var, han sigtede til, men formodentlig håbede han på bevægelse i den tyske kurs i optant-spørgsmålet.

Placeringen mellem Tyskland og Storbritannien var også emnet for J.C. Christensen. Anledningen var rygter i franske aviser i sommeren 1905 om, at Storbritannien havde lovet at støtte Frankrig i tilfælde af en krig mod Tyskland, bl.a. ved en britisk landgang i Esbjerg og efterføl-

⁶¹ Fink 1959. I Fremstilling. s. 27-28; Troels Fink 1961 s. 240-41 og 243-44.

⁶² Fink 1961 s. 244.

⁶³ Fink 1961 s. 247.

⁶⁴ RT 1905-06 FT sp. 68-69 og 107.

gende angreb mod Tyskland herfra. J.C. Christensens fremhævede, at disse rygter havde bestyrket ham i troen på, at det var nødvendigt at holde sig neutral samt at bringe de nødvendige ofre hertil. Det sidste sigtede tydeligvis til et aktivt neutralitetsforsvar: J.C. Christensen fremhævede, at havde dansk forsvar en størrelse, der ville gøre et britisk landgangsforsøg usandsynligt, ville Tyskland ikke have nogen grund til at inddrage Danmark i krigen. Marginalforsvarets grundtanke lå tydeligvis bag: At hindre de krigsførende i at udnytte dansk hav- eller landområde. Samtidig afviste han utvetydigt et egentligt eksistensforsvar.⁶⁵ J.C. Christensens håndfaste udtalelser havde formodentlig både indenrigs- og udenrigspolitiske adresser: Dels konservative kredse i Danmark, hvor revanche- og alliancetanker stadig trivedes. Dels Tyskland, hvor det ville være et stort tilbageslag for dansk sikkerheds- og udenrigspolitik, hvis Danmark igen blev opfattet som en villig partner i en tysk fjendtlig alliance, som det havde været tilfældet i 1890'erne. Udtalelsen ses traditionelt som et udtryk for tanken om et forsvar effektivt mod alle andre magter end Tyskland.⁶⁶ J.C. Christensen understregede dog udtrykkeligt, at hans ord gjaldt alle magter, der ville krænke dansk neutralitet.⁶⁷ Det sidste er der ikke grund til at tvivle på.

Idémæssigt er den røde tråd til søofficerernes indlæg i forsvarskommissionen tydelig. Der er næppe tvivl om, at det var i tænkningen i Søværnet, J.C. Christensen hentede grundlaget for sine standpunkter. Konkret er der en lige så tydelig rød tråd. Kofoed-Hansen, der i forsvarskommissionen havde fremført søofficerernes synspunkter, var i årene 1901-08 direktør i Marineministeriet samt chef for Marineministerens Stab; han var hermed J.C. Christensens nærmeste medarbejder i ministeriet. Der er næppe tvivl om, at det var Kofoed-Hansen, der mere end nogen påvirkede J.C. Christensens sikkerheds-, udenrigs- og forsvarspolitiske standpunkter. I forhold til de synspunkter, der stod over for hinanden i kommissionen, lå J.C. Christensen tydeligvis på væsentlige punkter på linje med Kofoed-Hansen og søofficererne, selv om der også var væsentlige punkter, der skilte dem; bl.a. spørgsmålet om et eksistensforsvar, hvis neutralitetsforsvaret glippede. Og selv om J.C. Christensen og Kofoed-Hansen tilsyneladende havde et anstrengt personligt forhold.

Traditionelt tillægges kaptajn L.C.F. Lütken denne rolle. Lütken var bekendt af J.C. Christensen siden 1890'erne og blev i december 1905

⁶⁵ RT 1905-06 FT sp. 386-87. Udtalelsen er mest kendt for J.C. Christensens ord om at rejse en dansk styrke på 50.000 mand i Jylland, der synes at være mindre velovervejede.

⁶⁶ Se Fink 1959. I Fremstilling. s. 26-27.

⁶⁷ RT 1905-06 FT sp. 966-67 og 1138-39.

departementschef i Krigsministeriet. Han blev hermed J.C. Christensens nærmeste medarbejder her. Lütken ses traditionelt som idémand bag regeringen J.C. Christensens sikkerheds-, udenrigs- og forsvarspolitik i årene 1905-08 og bag udformningen af forsvarsordningen af 1909.⁶⁸ Spørgsmålet er dog, hvor stor indflydelse Lütken reelt havde på regeringen J.C. Christensens politik – og på J.C. Christensen. Dels blev de afgørende idéer på det sikkerheds- og forsvarspolitiske område ganske entydigt udformet i forsvarskommissionen og var færdigformuleret i 1904. Der var ingen udvikling heri efter fremlæggelsen af de tilfornedes forslag i januar 1905. Dels er der intet, der peger på, at Lütken havde noget selvstændigt bud på en dansk sikkerheds- og forsvarspolitik, ud over de tanker der blev formuleret i forsvarskommissionen.⁶⁹ Og i forhold hertil tyder alt på, at Lütken lå langt mere på linje med Kühnel end med søofficererne – modsat J.C. Christensen. Det er næppe for dristigt at karakterisere Lütken som en handlingens mand snarere end en tankens. Det var uden tvivl i den egenskab, at J.C. Christensen havde brug for ham. J.C. Christensens synspunkter nød meget beskeden opbakning blandt hærøfficererne.

Lütken-samtalerne 1906-07

Lütken-samtalerne i årene 1906-07 beskrives traditionelt som det centrale led i regeringen J.C. Christensens sikkerheds-, udenrigs- og for-

⁶⁸ Troels Fink tillægger Lütken en sådan rolle. Det sker på baggrund af Lütkens erindringer, hvor Lütken gerne vil tegne dette billede af sig selv, uden at Fink på nogen måde overvejer erindringerens kildemæssige værdi i denne sammenhæng (se Fink 1959).

⁶⁹ Troels Fink gentagende om Lütkens forsvarspolitiske opfattelse (se Fink 1959. I fremstilling. f.eks. s. 13, 47 og 50). Fink kan dog ikke pege på ét eneste sted, hvor Lütken i sit efterladte materiale siger noget konkret herom. Der er intet, der peger på, at Lütken før udnævnelsen til departementschef overhovedet havde overvejet sikkerheds- og forsvarspolitiske spørgsmål, ud over en vis instinktiv opfattelse af forholdet til Tyskland. Man leder forgæves efter spor herpå i hans efterladte materiale. Det eneste svage fingerpeg om Lütkens egen opfattelse, som Fink løber helt galt i, ligger i udformningen af regeringen Neergaards forsvarsforslag i 1908-09 og særlig spørgsmålet om den fremskudte stilling. Bedømt her ud fra må Lütken nærmest karakteriseres som en traditionelt tænkende hærøfficer, langt hen ad vejen på linje med Kühnels synspunkter! Lütken var ligesom Kühnel generalstabsøfficer og kendte hermed uden al tvivl nøje Kühnels tanker. For Lütken var forsvarets centrale punkt, ligesom for Kühnel, tydeligvis København. Lütken interesserede sig tydeligvis ikke for forsvaret uden for København/Sjælland, eller for de problemstillinger der optog søofficererne. Moltke talte under Lütken-samtalerne igen og igen om Jylland og Esbjerg, men Lütken tog ikke tanken om et forsvar uden for København/Sjælland op. Det var spørgsmålet om en moderniseret Københavns befæstning, der optog ham. Det, der skilte ham fra Kühnel, var spørgsmålet om en ny fremskudt befæstning uden om København kontra den eksisterende befæstning.

svarspolitik i årene 1905-08 samt i udformningen af forsvarsordningen af 1909; og ses som udtryk for en markant tyskorienteret tilpasningspolitik, en politik der var væsentlig forskellig fra regeringen Deuntzers. Det er over for denne tradition nødvendigt med en nøjere gennemgang af samtalerne.⁷⁰ Forhistorien er kort den, at Lütken i årene 1902-03 var på studieophold ved den tyske generalstab i Berlin. Det lykkedes ham her at få kontakt med en række højtstående officerer, bl.a. general Moltke. I 1906 blev kontakten igen knyttet mellem Lütken og Moltke. Moltke var nu chef for den tyske generalstab. I 1906 og 1907 fandt der tre samtaler sted mellem dem.

Den 29. januar 1906 døde Christian IX, og Frederik VIII blev konge. Kort efter tronskiftet havde J.C. Christensen tilsyneladende flere samtaler med Frederik VIII om Danmarks stilling under en eventuel europæisk krig. På et møde den 9. februar lovede Frederik VIII, at han ville henvende sig såvel til den tyske kejser som til den britiske konge om muligheden for at indgå traktater med de to lande om at respektere dansk neutralitet.⁷¹ På et ministermøde senere samme dag satte J.C. Christensen en fortrolig skrivelse om »Forsvarsordning og Udenrigspolitik« i cirkulation mellem ministrene. Han oplyste, at skrivelsen var læst af både udenrigsministeren og Frederik VIII, samt at kongen havde lovet at henvende sig såvel til kejser Wilhelm som til kong Edward om en traktat om Danmarks neutrale stilling.⁷² Det er nærliggende at gætte på, at skrivelsen var forfattet af Kofoed-Hansen, samt at den idémæssigt var identisk med hans pjece »Den danske Stats militær-politiske Stilling og Ordningen af Landets Forsvar«, der i sommeren 1906 cirkulerede

⁷⁰ Lütken-samtalerne kendes primært gennem de af Lütken efterladte erindringer, aktstykker og breve. Materialet er meget åbent for tolkninger og rejser en række spørgsmål. Fink 1959 gengiver alle kendte danske aktstykker og breve samt en række aktstykker af tysk oprindelse (Fink 1959 s. 229-330). Forsvarskommissionen af 1919's forhandlinger om sagen og samt en del aktstykker og breve findes i: Referat af Møderne i Kommissionen til Undersøgelse og Overvejelse af Hærens og Flaadens fremtidige Ordning. Bind I og II. København 1922. I. s. 174-77, 179-217, 235-305, 323-24, 339-40, 352-63 og 378-79. II. s. 956-61. Aktstykkerne og hovedparten af forhandlingerne er gengivet i: Aktstykker vedrørende Kaptajn L.C.F. Lützens Ophold i Berlin 1902-03 og Departementschef, Kaptajn Lützens Sendelser til Berlin 1906-07 samt Referat af de i Kommissionen til Undersøgelse og Overvejelse af Hærens og Flaadens fremtidige Ordning derom førte Forhandlinger. København 1919. Samtalerne og deres fremdragelse i 1919 omtales også i Munchs erindringer (Povl Bage m.fl. (red.)) bind I 1959 s. 241-45, bind III 1961 s. 292-93 og bind IV 1963 s. 129-37.

⁷¹ 1919-kommissionen. Referat. I. 17. møde 26.08.1919. s. 236; Poul Erik Olsen (udg.): Ministermødeprotokol 1905-1908. Konsejlspræsident J.C. Christensens referater. København 1992. Møde 09.02.1906. s. 72. Det er muligvis den forestående begravelse af Christian IX med kejserens og kongens deltagelse, Frederik VIII har tænkt på.

⁷² Olsen (udg.) 1992. Møde 09.02.1906. s. 72.

internt i søofficerskorpset.⁷³ Synspunkterne i pjecen lå i direkte forlængelse af Kofoed-Hansens indlæg i 1902-kommissionen og søofficerernes 1905-forslag med tanker om en aktiv udenrigspolitik og et kraftigt forsvar, der dels kunne afskrække eller afvise overgreb og dels 'berolige' særlig Tyskland, som det centrale.

Samtidig tog Lütken kontakten fra 1903 op igen i et brev til Moltke. Moltke svarede straks og bad Lütken om en samtale.⁷⁴ Samtalen fandt sted den 18. februar 1906 i København.⁷⁵ Det var Moltke, der førte ordet og havde noget på hjerte. Han startede med at understrege, at hans udtalelser var resultatet af indgående samtaler med kejseren og rigskansleren. Alt tyder på, at det er korrekt. Der er næppe tvivl om, at det var de overvejelser om Danmark, der var pågået i årene 1904-05, Moltke sigtede til; først og fremmest beslutningen i foråret 1905 om, at der ikke kunne afses styrker til den tyske nordflanke. Spørgsmålet om initiativet til samtalerne og deres tolkning skal i høj grad også bedømmes ud fra samtalerne baggrund set fra tysk side.

Baggrunden var, som tidligere nævnt, at man fra slutningen af 1904 i Tyskland frygtede for et pludseligt britisk angreb. I en samtale med den tyske gesandt i København fremhævede kejseren, at der i givet fald måtte tages hurtige og omfattende forholdsregler for at beskytte Tysklands Nordsø- og Østersøkyst. Tysklands naboer, Frankrig, Belgien, Holland og Danmark, måtte stilles spørgsmålet: Ven eller fjende? Med hensyn til Danmark ville det ske samtidig med besættelsen af nogle strategisk vigtige

⁷³ Kofoed-Hansens indlæg i forsvarskommissionen kredsede konstant om netop problemstillingen 'forsvarsordning og udenrigspolitik'. Han skrev to pjecer herom: »Den danske Stats militær-politiske Stilling og Ordningen af Landets Forsvar« i 1906, der var en intern pjece i søofficerskorpset, og »Udenrigspolitik og Forsvar« i 1909, der blev offentliggjort. 1906-pjecen findes i: Fortrolige Aktstykker. Afgivne af Forsvarskommissionen af 1902 til Regering og Rigsdag. København 1909. s. 151-99.

⁷⁴ Lütken 10.02.1906 til Moltke (Moltkes referat af Lütkens brev) og Moltke 12.02.1906 til Lütken (gengivet i Fink 1959. III Aktstykker og breve. s. 236-37). Se også 1919-kommissionen. Referat. I. 16. møde 06.08.1919. s. 191 (Lütkens referat af sit brev). Datoerne 09. og 10.02.1906 synes for tæt til, at det kan være et tilfælde, men det er vanskeligt at sige, hvad der skal lægges i det. Troels Fink beskriver Lütkens brev som et initiativ, underforstået en opfordring til en politisk samtale, og en umiddelbar fortsættelse af Lütkens bestræbelser i 1903. Hermed peger Fink på Lütken som initiativtager til samtalen i februar 1906. Det er dog en meget vidtgående tolkning af Lütkens brev, der ikke indeholder noget konkret. Der er intet i brevet, der tyder på, at Lütken vidste, at Moltke skulle deltage i begravelsen af Christian IX.

⁷⁵ Beretning af Lütken 19.02.1906 om samtale med Moltke 18.02. 1906 (gengivet i Fink 1959. III Aktstykker og breve. s. 237-40). Der kendes ikke fra denne samtale noget referat fra Moltke. Ud over i beretninger nedskrevet umiddelbart efter samtalerne omtaler Lütken kortfattet samtalerne i sine senere erindringer (gengivet i Fink 1959. II Lütkens selvbiografier. s. 191-93). Lütkens erindringer skal bruges med stor varsomhed; på flere punkter har de en meget klar tendens. Hvor vidt dette også gælder de samtidige beretninger, er sværere at bedømme.

tige punkter i og ved de danske stræder. Imod enhver, som ikke omgående og utvetydigt svarede positivt, ville der straks blive skredet ind med militær magt. Ikke mindst Danmark var i kejserens tanker. Det er vanskeligt at sige, hvad der konkret skal lægges i kejserens ord, der ofte blot var stemningsudbrud.⁷⁶ Der er dog en ganske påfaldende lighed med senere udtalelser af Moltke under Lütken-samtalerne. Afgørelsen i foråret 1905, at der af hensyn til den samlede krigsførelse, ikke kunne afses de fornødne tropper til en besættelse af Danmark eller dele af dansk territorium, skabte fornyet tysk interesse for en tilnærmelse til Danmark. Kejseren fremhævede over for rigskansler Bülow flere gange i foråret 1905, at man måtte tilvejebringe et bedre forhold, og talte om et forbund for at beskytte de tyske Østersøhavne.⁷⁷ Også her er der en ganske påfaldende lighed med senere udtalelser af Moltke under samtalerne. Fra tysk side blev en afklaring af Danmarks stilling vigtig.

Rygterne i franske aviser i sommeren 1905 om, at Storbritannien havde lovet at støtte Frankrig i tilfælde af en krig mod Tyskland, bl.a. ved en britisk landgang i Esbjerg og efterfølgende angreb mod Tyskland, gjorde meget stærkt indtryk i Tyskland og bragte igen spørgsmålet om nordflanken ind i den tyske militære planlægning. Generalstaben valgte dog at se bort fra denne mulighed, under hensyn til den overordnede planlægning. En afklaring af Danmarks stilling blev endnu vigtigere.⁷⁸ Moltke nævnte under samtalerne gentagende Esbjerg; truslen om et britisk angreb ad denne vej var tydeligvis hans primære indgangsvinkel til samtalerne, og i høj grad det billede han havde for sig, når han talte om britiske krænkelser af dansk neutralitet. Moltke har, i et brev til det tyske udenrigsministerium i april 1907, redegjort for baggrunden for samtalerne set fra hans side; et brev hvor han fremhævede betydningen af at sikre et samvirke med Danmark: 1) At den samlede tyske hærstyrke kunne indsættes mod Frankrig, idet den nordlige flanke var sikret mod britiske landgang, 2) at en britisk landgang i Jylland eller på hertugdømmernes kyst ville være så godt som uigennemførlig og 3) at en britisk flådes passage af sundet og bælteerne ville blive yderst besværlig, hvilket ville medføre en uvurderlig sikring af hele Østersøkysten og den tyske flådes operationsfrihed. Dette ville være af stor betydning for den tyske krigsførelse.⁷⁹

⁷⁶ Fink 1961 s. 201-02; Due-Nielsen 2003 s. 460.

⁷⁷ Fink 1959. I Fremstilling. s. 23-24; Fink 1961 s. 235-36.

⁷⁸ Fink 1959. I Fremstilling. s. 25-26; Fink 1961 s. 237; Branner 1972 s. 73.

⁷⁹ Moltke 30.04.1907 til statssekretær Tschirschky (gengivet i Fink 1959. III Aktstykker og breve. s. 287-89). De fordele, man fra tysk side kunne påregne, synes malet med en meget bred pensel.

Sammenfattende kan man sige, at det var vigtigt for Tyskland at vide, at Danmark ikke ville slutte sig til vestmagterne i et angreb nordfra i krigens første fase. Og at det ville være en stor lettelse for Tyskland, hvis Danmark kunne garantere, at dansk område ikke uden dansk modstand ville kunne bruges af vestmagterne mod Tyskland. Moltkes udtalelser under de tre samtaler afspejler netop disse problemstillinger. Det er på denne baggrund næppe forkert at pege på Moltke som initiativtager til den første samtale, og som samtalens aktive part.

I samtalen – og de øvrige samtaler – kredsede Moltke konstant om tre temaer: 1) Tysklands hensigter, 2) en dansk alliance med eller hjælp til vestmagterne og 3) en aftale om tysk hjælp til Danmark. Om Tysklands hensigter fremhævede Moltke, at man ikke havde i sinde at angribe Danmark. Tværtimod ønskede man en tilnærmelse gennem en forsonende politik. Problemerne i Slesvig ville Tyskland løse. Med hensyn til dansk neutralitet udtalte Moltke, at Tyskland ikke ville bryde den. Kunne Danmark holde briterne fra livet, kunne man måske blive uden for det hele; men dét måtte man fra tysk side forlange.⁸⁰ Man skal bemærke Moltkes 'måske'; hans udtalelser i de tre samtaler, om hvorvidt Danmark kunne forblive neutral i en kommende krig, var uklare og modstridende. Det var tydeligvis ikke et spørgsmål, han i forvejen havde tænkt nøje over. Det fremgår ikke, hvem der rejste spørgsmålet om problemerne i Nordslesvig, men efter Lütkens beretning at dømme var det Moltke. Moltke nævnte ikke, på hvilken måde problemerne skulle løses; det er dog næppe forkert at tro, at det i første række var optant-spørgsmålet, han sigtede til. Moltkes udtalelser viser, at man fra tysk side var på det rene med, at konflikten i Nordslesvig forgiftede det dansk-tyske forhold, samt at en neddæmpning heraf var en forudsætning for et bedre forhold til Danmark. Danmark havde med den tysk-britiske modsætning fået sikkerhedspolitisk betydning for Tyskland; dels gennem de muligheder der var for via dansk territorium at angribe Tyskland, og dels gennem en mulig dansk støtte hertil. Balancen mellem stormagterne var nu så lige, at også Danmarks stilling spillede en rolle. Det affødte en øget tysk interesse for forholdet til Danmark samt tilsyneladende en vilje til at neddæmpe konflikten i Nordslesvig. Det er på denne baggrund næppe forkert at tro, at det var Moltke, der rejste spørgsmålet om problemerne i Nordslesvig.

Var Moltke uklar i spørgsmålet om dansk neutralitet, var han til gengæld klar og umisforståelig i sine advarsler mod nogen form for dansk alliance med eller hjælp til vestmagterne: »*Men én Ting vil jeg sige*

⁸⁰ Beretning af Lütken 19.02.1906 om samtale med Moltke 18.02.1906.

Dem rent ud, gaar De med England, tillader De England at benytte Deres Territorium, eller yder De kun en fingeret og utilstrækkelig Modstand, ja saa er det min Overbevisning, at Danmarks sidste Time er slaaet ...«. Det var muligt, at Tyskland ville tabe krigen og Frankrig generobre de tabte områder, men Danmark kunne det ikke hjælpe. »Men jeg gjentager for Dem paa det alvorligste, optræder De paa en Maade tvetydig, saa behandler vi Dem som Fjender, og saa troer jeg sikkert at det er ude med Danmark, hvordan det saa ellers gaar.« Danmark måtte forsvare sig mod britiske angreb. Erkendte briterne, at Danmark ville gøre alvorlig modstand, ville de måske ikke gennemføre angrebene. Efter at have talt om muligheden for et dansk-tysk militært samvirke tilføjede Moltke, at det måtte »... være ærligt. De maa ikke aftale med os og saa gaa til England, det vilde være livsfarligt for Dem.«⁸¹ Som det ses, pegede Moltke i denne sammenhæng på tre ting: 1) Dansk-britisk alliance, 2) tilladelse til at briterne udnyttede dansk territorium og 3) fingeret og utilstrækkelig modstand mod et britisk angreb. Alle tre tilfælde var udtryk for, at Danmark i en given situation ville opgive sin neutralitet og træde ind på britisk side. Med udtrykket et fingeret forsvar mente Moltke formodentlig, at Danmark ville gribe en lejlighed til at slutte sig til Storbritannien. Men udtrykket kan også dække over et konstateringsforsvar, som ikke var i stand til effektivt at afvise krænkelse. Moltke vendte i samtalerne igen og igen tilbage til spørgsmålet om en dansk alliance med eller hjælp til vestmagterne.⁸² Muligheden for, at Danmark direkte eller indirekte ville støtte dem, bekymrede ham tydeligvis og var uden tvivl sagens egentlige kerne. Spørgsmålet om Danmarks hensigter, dels formuleret i det evigt tilbagevendende 'ven eller fjende' og dels i advarslerne mod en dansk-britisk alliance gik igen og igen gennem alle samtalerne, som det tema Moltke konstant kredsede om. Meningen med udtrykket 'ven' fremtræder ikke særlig konsekvent. I nogle tilfælde sigtedes der til fælles dansk-tysk indsats mod et britisk angreb, i andre tilsyneladende blot til, at Danmark ikke ydede støtte til vestmagterne, altså forholdt sig neutralt.⁸³ At der var stor tvivl i Tyskland om Danmarks stilling, er der næppe tvivl om. Moltke indledte netop samtalerne med at pege på problemerne i Nordslesvig, der havde bragt det dansk-tyske forhold på frysepunktet. Men også 1890'ernes nærgående franske og russiske 'følere' i forhold til Danmark

⁸¹ Beretning af Lütken 19.02.1906 om samtale med Moltke 18.02.1906.

⁸² Der er ikke noget, der tyder på, at Lütken har overspillet dette i sin beretning. Disse udtalelser går igen også over for andre, Moltke talte med.

⁸³ Hans Branner fremhæver, at Moltke ønskede at tvinge Danmark til en tyskvenlig politik (Branner 1972 s. 74, se også s. 96 og 200). Det er dog uklart, hvad Branner konkret mener med tyskvenlig politik.

var givetvis i klar erindring. Endelig er det næppe forkert at pege på den danske forsvarsdebat, hvor tanken om et dansk brohovedforsvar i nøje tilknytning til anti-tyske offensive interesser jo netop var hærøfficerernes og Højres bud. Der var i Tyskland stor tvivl om, hvad Danmark ville gøre i tilfælde af en britisk landgang i Esbjerg eller en britisk indtrængen i Østersøen.

Endelig rejste Moltke spørgsmålet om en aftale om tysk hjælp til Danmark. Udgangspunktet var her presserygterne om en britisk landgang ved Esbjerg og et angreb på Tyskland nordfra. Moltke fremhævede kraftigt, at Danmark måtte være i stand til at afværge en sådan landgang. Heroverfor svarede Lütken, at han tvivlede på denne mulighed, og spurgte, om ikke man kunne tænke sig et britisk angreb direkte mod Sjælland og København. Det anså Moltke for mindre sandsynligt, men tilføjede så, at man de to landes Generalstabe imellem kunne aftale »... *hvorledes vi skulle samvirke, dersom England vil tvinge Dem.*« En sådan aftale mente han ikke ville binde regeringerne; blev der ikke tale om politisk samarbejde, faldt generalstabenes aftaler bort af sig selv. Moltke understregede i den forbindelse, at Tyskland ikke ville bryde dansk neutralitet; kunne Danmark afvise britiske krænkelser, kunne man måske forblive neutral. Hertil føjede Moltke dog, at efter hans opfattelse kom Danmark til at tage parti. Danmark måtte hellere »... *komme paa det rene med hvad Vej De vil gaa, saa kan vi træffe Aftaler i Forvejen; vi er beredte dertil naarsomhelst ...*«. Gik Danmark med Tyskland, ville man garantere dansk territorium og stå bag Danmark med hele sin magt.⁸⁴ Lütkens bemærkning om Esbjerg kontra København var uden al tvivl ikke tilfældig. Den var en afprøvning af det synspunkt om København som det centrale punkt, som Kühnel og hærøfficererne havde fremlagt i forsvarskommissionen, og som hele Hærens tænkning hvilede på. Moltkes gentagne betoning af Esbjerg var tilsvarende næppe tilfældig, men et udtryk for, at truslen om et britisk angreb ad denne vej var hans primære indgangsvinkel til samtalerne. Moltkes opfordringer til et samarbejde var tydelige og gik ligeledes igen i de øvrige samtaler. Det er vigtigt at bemærke, at det var Moltke, der rejste dette spørgsmål og presede på hermed. Det afgørende heri var forudsætningen: Hvorledes generalstabene skulle samvirke i tilfælde af et britisk angreb; altså en aftale om tysk bistand i dette tilfælde. Når Moltke derpå talte om, hvad vej Danmark ville gå, var forudsætningen et britisk angreb, Danmark ikke kunne afvise. Moltke tvivlede ikke på, at Danmark ville komme i den situation, at man heroverfor måtte vælge side. Over for Moltkes

⁸⁴ Beretning af Lütken 19.02.1906 om samtale med Moltke 18.02.1906.

opfordringer fremhævede Lütken følgende: 1) At Venstre gik ind for en neutralitetspolitik samt for freds- og voldgiftstanken, 2) at Danmark var stærkt økonomisk knyttet til Storbritannien og 3) at en så stærk tilnærmelse ville have betydelige indenrigspolitiske vanskeligheder.⁸⁵ Lütkens udtalelser var en forsigtig afvisning af Moltkes forslag.

Lütken nedskrev umiddelbart efter samtalen en beretning, der gik videre til J.C. Christensen og Frederik VIII. Det fremgår ikke af sagens akter, om Lütken forud for samtalen havde konfereret med J.C. Christensen og kongen. Nogle bemærkninger af Frederik VIII til den tidligere direktør for Udenrigsministeriet P. Vedel kort efter kan tyde på det – og på at Frederik VIII spillede en central rolle i forløbet. I første omgang endte sagen med dette.⁸⁶

J.C. Christensen fremhævede i 1919, da sagen kom offentligt frem, at der var tre ting i Moltkes udtalelser, han i 1906 særlig fæstede opmærksomheden ved: 1) At man fra tysk side ønskede en tilnærmelse til Danmark, 2) advarslerne mod en alliance med eller hjælp til Storbritannien og 3) at Tyskland ikke ville bryde dansk neutralitet, hvis Danmark kunne hindre britisk udnyttelse af dansk territorium.⁸⁷ Det andet og tredje punkt peger direkte ind i diskussionerne i forsvarskommissionen; dels som en advarsel mod Kühnells brohovedforsvar, og dels som en bekræftelse af søofficerernes marginalforsvar. Konklusionen var, fremhævede J.C. Christensen i 1919, at de danske bestræbelser måtte rettes mod at bringe de tyske militære kredse ud af den vildfarelse, at Danmark eventuelt ville slutte sig til Tysklands fjender. Danmark ville gøre modstand mod 'enhver voldførelse', så vel fra britisk som fra tysk side. Dansk neutralitet skulle ikke være fingeret til nogen side.⁸⁸ Denne udtalelse havde J.C. Christensen naturligvis et klart politisk motiv til i 1919. Den svarer dog ganske nøje til udtalelserne i Rigsdagen i 1905.

⁸⁵ Beretning af Lütken 19.02.1906 om samtale med Moltke 18.02.1906.

⁸⁶ Frederik VIII diskuterede 15.03.1906 samtalen med den tidligere direktør i Udenrigsministeriet P. Vedel. Af Vedels optegnelser om sin diskussion med Frederik VIII får man det indtryk, at det var kongen, der var drivkraften i Lütken-samtalernes gennemførelse, bl.a. skulle Frederik VIII have udtalt, at det var ham »... der havde opfordret Konsejlspræsidenten til at gaa paa Sagen ...«. Ligeledes giver Vedel det indtryk, at han overtalte Frederik VIII til at stoppe samtalerne (Dikerede optegnelser af P. Vedel om en samtale med Frederik VIII 15.03.1906 (gengivet i Fink 1959. III Aktstykker og breve. s. 240-44)). Vedels optegnelser skal bruges med stor varsomhed. Fink bruger dem i sin fremstilling, f.eks. at J.C. Christensen skulle have arbejdet på en plan om at bytte de vestindiske øer for Nordslesvig (se Fink 1959. I Fremstilling. s. 43). Dette sker uden at overveje optegnelsernes kildeværdi (se f.eks. Fink 1959. I Fremstilling. s. 50, hvor kildeværdien kan drages særdeles stærkt i tvivl).

⁸⁷ 1919-kommissionen. Referat. I. 17. møde 26.08.1919. s. 236.

⁸⁸ 1919-kommissionen. Referat. I. 17. møde 26.08.1919. s. 236.

Moltke fik i slutningen af marts 1906 lejlighed til, over for den danske gesandt i Berlin, Hegermann-Lindencrone, at gentage hovedlinjerne i de synspunkter, han havde fremsat for Lütken. I forlængelse heraf opfordrede Moltke til, at den danske regering sendte Lütken til Berlin til yderligere samtaler. Moltke sluttede med at sige, at han var overbevist om, at det i enhver henseende ville være til Danmarks bedste at slutte sig nærmere til Tyskland. Hegermann svarede ifølge sin indberetning til udenrigsministeren af 31. marts ikke Moltke.⁸⁹ De tyske ønsker om en tilnærmelse blev understreget i et brev fra kejser Wilhelm til Frederik VIII. Heri udtalte kejseren, at han inderligt ønskede en god og nabovenlig forståelse mellem Danmark og Tyskland og stillede en løsning af problemerne i Nordslesvig i udsigt; efter udtrykkene at dømme i første række af optant-spørgsmålet. Brevet blev omtalt af Frederik VIII på statsrådets møde den 6. april og falder således oven i Hegermanns indberetning om samtalen med Moltke. Også fra en anden kilde havde kongen hørt, at en løsning af optant-spørgsmålet var på tale.⁹⁰

Den 10. april besvarede udenrigsministeren gesandstens indberetning. Raben fremhævede, at det burde tilkendegives, at man forstod og værdsatte Moltkes udtalelser. Han havde derfor henstillet til Frederik VIII, at Lütken snarest blev sendt til Berlin. Raben understregede, at der ikke var tale om forhandlinger eller om en aftale, men om en nøjere forklaring af Moltkes udtalelser. Man skal bemærke, at Raben her gav udtryk for, at han opfattede Moltkes udtalelser som orienterende. Afslutningsvis bemærkede Raben, at J.C. Christensen var bortrejst, men at han, når J.C. Christensen kom tilbage, ville rejse sagen for ham.⁹¹ Det har han uden tvivl også gjort. I første omgang skete der dog ikke videre. At sagen endnu en gang standsede, på trods af at Raben umiddelbart ville sende Lütken, var næppe en tilfældighed, men udtryk for tøven fra dansk side, formodentlig fra J.C. Christensens. I et brev i juni 1906 opfordrede Moltke igen Lütken til en samtale.⁹² Herefter kom der skred i sagen.

Den 22. juni 1906 sendte Raben en indstilling til Frederik VIII. Udgangspunktet var Moltkes gentagne opfordringer til Lütken om yderligere samtaler. Raben fandt, at det ville være uforsigtigt ikke at efterkomme Moltkes opfordring.⁹³ Det er vigtigt at bemærke, at initiativet til

⁸⁹ Gesandten i Berlin 31.03.1906 til udenrigsministeren (gengivet i Fink 1959. III Aktstykker og breve. s. 253-55).

⁹⁰ Statsrådets forhandlinger. 06.04.1906. s. 577-78.

⁹¹ Udenrigsministeren 10.04.1906 til gesandten i Berlin (gengivet i Fink 1959. III Aktstykker og breve. s. 257-58).

⁹² Moltke 11.06.1906 til Lütken (gengivet i Fink 1959. III Aktstykker og breve. s. 258).

⁹³ Indstilling fra udenrigsministeren til kongen 22.06.1906 (gengivet i Fink 1959. III Aktstykker og breve. s. 259-60).

samtalen kom fra tysk side. Raben fremhævede, at Tyskland i øjeblikket befandt sig i en ret isoleret situation og derfor sikkert ville sætte pris på »... *en venskabelig Tilnærmelse* ...« fra Danmark, hvorved man yderligere tilkendegav den opfattelse, at dets lykke i fremtiden ville bero på, at man kunne leve i »... *et venskabeligt og tillidsfuldt Forhold* ...« til Tyskland.⁹⁴ Han sigtede uden tvivl til Tysklands stilling mellem Frankrig, Rusland og Storbritannien, samt til, at man skulle markere, at Danmark ikke kunne regnes med i denne blok. Raben pegede her på 'en venskabelig tilnærmelse' og 'et venskabeligt og tillidsfuldt forhold', ikke på nogen form for aftale. Udtrykket tillidsfuldt var uden tvivl med Moltkes udtalelser i bagehovedet; det var Tyskland, der skulle have tillid til dansk neutralitetsvilje og -evne.

Dernæst foreslog Raben, at Lütken fik en instruks for samtalerne. Denne skulle gå ud på, at hans opgave var at viderebringe Moltkes udtalelser. Raben understregede, at Lütken naturligvis ikke kunne afgive nogensomhelst bindende erklæringer. Lagde Raben andet i Lütken-samtalerne end en gensidig orientering, må det siges, at han lagde et konsekvent røgslør over sine hensigter. Den sidste sætning sigtede sandsynligvis på Moltkes opfordringer til et militært samvirke, som Raben hermed afviste. Raben føjede til ordene om Lütkens opgave, at han i samtalerne burde understrege, at »... *man her i Danmark, eller rettere, at den danske Konge og Regjering tilfulde indser den store Gavn det vil være for Landet, i Fred som i Krig, at staa i et klart og ordnet Forhold til Tydskland, men man kan ikke sige, at denne Opfattelse heltud deles af det danske Folk.*« Dertil var såret fra 1864 endnu alt for åbent, og en betingelse for at befolkningen skulle optage »... *en Forstaaelse med Tydskland* ...« gunstigt, ville sikkert være en snarlig ordning af optant-spørgsmålet.⁹⁵ Raben pegede her på et 'klart og ordnet forhold' til Tyskland og 'en forståelse' mellem Danmark og Tyskland. Det fremgår ikke, hvad han lagde i udtrykket 'en forståelse', dog næppe nogen form for aftale. Det klare og ordnede forhold sigtede derimod snarere på en løsning af optant-spørgsmålet, som nævnes få ord senere. Raben havde få måneder forinden været hårdt angrebet i offentligheden i netop dette spørgsmål.⁹⁶ Det er sandsynligvis disse angreb han sigtede til med bemærkningen om den folkelige modstand. Raben nævner i et senere brev, at det var på opfordring af J.C. Christensen, at optant-spørgsmålet blev nævnt.⁹⁷ At optant-spørgs-

⁹⁴ Indstilling fra udenrigsministeren til kongen 22.06.1906.

⁹⁵ Indstilling fra udenrigsministeren til kongen 22.06.1906.

⁹⁶ Se Statsrådets forhandlinger. 06.04.1906. s. 577-78.

⁹⁷ Udenrigsministeren 07.07.1906 til gesandten i Berlin (gengivet i Fink 1959. III Aktstykker og breve. s. 266).

målet udtrykkeligt blev fremhævet som en central forudsætning for et bedre dansk-tysk forhold, var næppe en tilfældig indskydelse. Dels var man fra den danske regerings side som set på det rene med, at en løsning af dette problem var udgangspunktet for en bedring af forholdet til Tyskland. Dels sigtede man uden tvivl til Moltkes udtalelse om, at Tyskland ville løse problemerne i Nordlesvig. Man skal bemærke, at Raben pegede på, hvordan befolkningen ville modtage en forståelse. Han tænkte tydeligvis ikke på en hemmelig aftale, men på en forståelse der skulle vinde tilslutning såvel i befolkningen som på Rigsdagen. Folkestemningen satte her meget snævre grænser for, hvor vidtgående en sådan forståelse kunne blive.

Rabens indstilling har været tolket forskelligt. P. Munch beskrev den i 1919 som forsigtig.⁹⁸ For Munch var det politisk vigtigt, at der var en klar forskel mellem Rabens indstilling og J.C. Christensen instruks. Troels Fink tolker derimod indstillingen som et dække over videregående planer. Fink beskriver Rabens ord på den måde, at han i virkeligheden ikke mente en forståelse i almindelighed, men 'en aftale af en eller anden art'.⁹⁹ Finks tolkning efterlader flere ubesvarede spørgsmål: 1) Hvis Raben mente en aftale, hvorfor skrev han det så ikke direkte i den fortrolige indstilling?, 2) hvad skulle formålet være med på denne måde at føre Frederik VIII bag lyset? og 3) hvordan skulle en sådan aftale kunne føres ud i livet? Den mest overbevisende tolkning er, at Raben faktisk blot mente et godt forhold i al almindelighed, men at den skarpt anti-tyske folkestemning satte meget snævre grænser herfor.

Derpå vendte Raben sig mod det forsvarspolitiske. I en noget kryptisk sætning nævnte han, at det, at forsvarsspørgsmålet endnu ikke var løst på en tilfredsstillende måde, bevirkede at det for tiden var meget vanskeligt, for ikke at sige umuligt, for Danmark at blive andet end tilhører til Moltkes udtalelser.¹⁰⁰ Bemærkningerne var uden tvivl et svar på Moltkes opfordring om at vælge side og må forstås som et argument herimod – ellers er resten af indstillingen meningsløs. Den politik, som regeringen førte og fremdeles agtede at føre, var en neutralitetspolitik, understregede Raben kraftigt. Men et land, som ville have sin neutralitet respekteret, måtte også have kraftige militære midler til at opretholde neutraliteten. I nogle meget snørklede bemærkninger fremhævede Raben derefter, at Danmark med alle midler ville søge at hindre frem-

⁹⁸ 1919-kommissionen. Referat. I. 16. møde 06.08.1919. s. 209.

⁹⁹ Fink 1959. I Fremstilling. s. 39. Finks tolkning grunder sig på en højst tvivlsom 'krydsklipping' mellem Rabens indstilling og J.C. Christensens instruks, og på nogle meget lidt overbevisende tolkninger af Rabens formuleringer.

¹⁰⁰ Indstilling fra udenrigsministeren til kongen 22.06.1906.

med udnyttelse af dansk territorium. Omvendt måtte man kunne kræve, at andre magter respekterede Danmarks neutralitet, så længe dette lykkedes. Rabens indstilling ligger idémæssigt i klar forlængelse af Deuntzers skrivelse til forsvarskommissionen i 1902 og søofficerernes indlæg i forsvarskommissionen. Grundtanken er tydeligvis marginalforsvaret.

På baggrund af Rabens indstilling til Frederik VIII udarbejdede J.C. Christensen en instruks til Lütken dateret 29. juni 1906. Instruksen blev godkendt af Frederik VIII, ligesom Raben blev orienteret.¹⁰¹ Instruksen fulgte nøje tankerækken i indstillingen. Forskellene imellem dem må ses ud fra deres forskellige funktion. Rabens var en uddybende og motiveret indstilling til kongen, J.C. Christensens en instruks for Lütken. De lå i forlængelse af hinanden og var ikke to uafhængige udkast til det samme. I instruksen var en række ting forudsat. Således manglede indledningens ord om, at Lütkens opgave var at referere Moltkes udtalelser, samt at han ikke kunne afgive nogen som helst bindende erklæringer. Det sidste kan udlægges på to måder: 1) Enten at J.C. Christensen lagde noget helt andet i samtalerne karakter, eller 2) at det var en selvfølge. Det første ville indebære, at J.C. Christensen førte Frederik VIII og Raben bag lyset, eller at der fandtes en skjult underhåndsftale mellem dem. Den mest overbevisende tolkning er, at det var en selvfølge, at Lütkens opgave kun var at bringe Moltkes udtalelser videre.

J.C. Christensen indledte instruksen med at henvise til Moltkes udtalelser under den første samtale. Det fremgår ikke, hvad han præcist sigtede til, men formodentlig på den ene side udtalelserne om en tilnærmelse, og om under visse forudsætninger at ville respektere dansk neutralitet; på den anden side opfordringerne til et militært samvirke. Disse to sider danner udgangspunkt for to afsnit senere i instruksen.¹⁰² Derpå gik J.C. Christensen direkte til forholdet til Tyskland. Det hed her, at kongen tilfulde indså »... *den store Gavn, det vilde være for Danmark i Krig som i Fred at staa i et godt Forhold til Tyskland, men det kan ikke siges, at Folket helt ud deler denne Opfattelse* ...«. Dertil var såret fra 1864 endnu for følsomt og forholdene i Nordslesvig for lidt ordnede.¹⁰³ J.C. Christensen pegede her på 'et godt forhold' mellem Danmark og Tyskland, mens de 'ordnede forhold' udtrykkeligt handlede om den tyske kurs i Nordsles-

¹⁰¹ Frederik VIII signerede instruksen (se 1919-kommissionen. Referat. I. 16. møde 06.08.1919. s. 209). Raben kommenterede den i et brev 07.07.1906 (udenrigsministeren 07.07. 1906 til gesandten i Berlin (gengivet i Fink 1959. III Aktstykker og breve. s. 266)).

¹⁰² Se 1919-kommissionen. Referat. I. 17. møde 26.08.1919. s. 236; 19. møde 08.09.1919. s. 272-73; RT 1919-20 FT sp. 953.

¹⁰³ Instruks fra J.C. Christensen til Lütken 29.06.1906 (gengivet i Fink 1959. III Aktstykker og breve. s. 260-61).

vig, formodentlig optant-spørgsmålet. På dette punkt brugte J.C. Christensen et svagere udtryk end Raben, der brugte udtrykket 'en forståelse'. Man skal bemærke det udtryk, J.C. Christensen brugte: 'Et godt forhold'; det var uden tvivl ikke valgt tilfældigt men netop for at markere, at han sigtede til et godt forhold i al almindelighed. Det uddybedes, ikke hvad der lå i udtrykket 'den store gavn'. Det er dog nærliggende at antage, at det var spørgsmålet om at udrydde den tyske mistro til dansk neutralitetsvilje og -evne, der sigtedes til. Man skal bemærke henvisningerne til den folkelige modstand, J.C. Christensen var på det rene med, at folkestemningen satte meget snævre grænser for en tilnærmelse til Tyskland. Meningen med J.C. Christensens henvisning til de to ømmeeste punkter i det dansk-tyske forhold, såret fra 1864 og forholdene i Nordslesvig, må være, at Moltke skulle forstå, at der var meget snævre muligheder for en tilnærmelse mellem landene. Tanken i instruksen følger her helt indstillingen, om end ordvalget er lidt anderledes.

Troels Fink ser henvisningerne til den folkelige modstand i såvel Rabens indstilling som J.C. Christensens instruks som et udtryk for, at sigtet var en videregående overenskomst og ikke blot et godt forhold i almindelighed.¹⁰⁴ Finks tolkning efterlader flere ubesvarede spørgsmål: 1) Hvis J.C. Christensen mente en aftale eller alliance, hvorfor skrev han det så ikke direkte i den fortrolige instruks til Lütken, og 2) hvordan skulle en sådan aftale kunne føres ud i livet? Der er næppe tvivl om, at henvisningerne til folkestemningen var helt reelle. Folkestemningen – og spørgsmålets indenrigspolitiske udnyttelsesmuligheder – satte endog meget snævre grænser for dansk udenrigspolitik i forholdet til Tyskland. Vreden og bitterheden over den hårde tyske fremfærd i Nordslesvig i årene omkring århundredeskiftet var særdeles levende i den danske befolkning.¹⁰⁵ Ingen dansk politiker kan i årene op til 1. Verdenskrig have forestillet sig, at det var muligt at gennemføre nogen form for videregående tilnærmelse til Tyskland, mindst af alle J.C. Christensen.

Herpå gik J.C. Christensen til forsvarsspørgsmålet. Dette afsnit af instruksen var delt i to dele; en 'offensiv' del med et ønske om en tysk anerkendelse af dansk neutralitet, og en 'defensiv' med en afvisning af en 'militærkonvention'. Første del handlede om det overordnede sigte med dansk forsvar. Heri hed det, at det var regeringens vilje at ordne forsvaret således, at man kunne gøre energiske forsøg på at hævde dansk neutralitet. Det var hensigten ikke at tillade nogen anden magt at benytte dansk territorium under en krig, og man forventede, at Tysk-

¹⁰⁴ Fink 1959. I Fremstilling. s. 39.

¹⁰⁵ Som eksempler på, hvor snævre grænserne var, kan nævnes røret om optant-konventionens indledning i 1907 og Marcus Rubin-sagen i 1911.

land ville respektere denne stilling. Hertil føjedes, at det var meget ønskeligt, om Tyskland offentligt ville udtale dette, f.eks. i en overenskomst.¹⁰⁶ Ordene må ses som et direkte svar på Moltkes udtalelser om, at kunne man holde briterne fra livet, kunne Danmark måske blive uden for det hele. Man skal bemærke ordene 'en anden magt', der tales ikke om vestmagterne specielt. Grundtanken er ganske klart, at neutralitet forudsætter at den neutrale part kan afvise krigsførendes brug af det neutrale territorium. Her skitseredes tydeligvis et marginalforsvar. Dansk forsvar skulle afvise krigsførende magters forsøg på at udnytte dansk territorium i deres krigsførelse. Til gengæld skulle de krigsførende respektere dansk neutralitet. Når det var særlig vigtigt at opnå en tysk anerkendelse af dette grundlag, skyldtes det, at den absolut vigtigste forudsætning for et dansk marginalforsvar var, at Tyskland havde tillid til dette og til Danmarks neutralitetsvilje og -evne; at Tyskland ikke opfattede det som et skalkeskjul for en dansk alliancepolitik med Tysklands fjender. Det var dette, Tyskland skulle tilkendegive. Man skal også bemærke, at der her tales om en offentlig udtalelse og overenskomst, ikke en hemmelig aftale. Ønsket om en offentlig tysk erklæring, hvori man udtalte at ville respektere dansk neutralitet, leder tanken hen på forliget i 1894 og regeringen Deuntzers politik. Instruksens ord var også helt på linje med det grundlag, J.C. Christensen havde fremlagt i Rigsdagen ved regeringsdannelsen i januar 1905 samt under finanslovsdebatten i oktober 1905, hvor han havde peget på centrale tanker i et marginalforsvar.¹⁰⁷

Her er sandsynligvis baggrunden for Lütken-samtalerne set fra dansk side. Forudsætningen for, at et dansk marginalforsvar gav mening, var dels, at Danmark indtog en marginal position i den tyske militære planlægning; at dansk territorium ikke var et centralt led heri. Dels at Tyskland havde tillid til dansk neutralitetsvilje og -evne; at man havde tillid til et dansk marginalforsvar. Formålet fra dansk side må ses ud fra dette dobbelte sigte: 1) At få klarhed over Tysklands hensigter, særlig hvorvidt Danmark indtog en marginal position set fra tysk side, og 2) at overbevise Tyskland om dansk neutralitetsvilje og -evne.

Afsnittets anden del handlede om en »Militærkonvention«. Denne del af instruksens mål, i forlængelse af indledningens henvisning til Moltkes udtalelser under den første samtale, ses som et direkte svar på Moltkes 'hvorledes vi skulle samvirke, dersom England vil tvinge dem'.

¹⁰⁶ Instruks fra J.C. Christensen til Lütken 29.06.1906. Fink 'krydsklipper' mellem Rabens indstilling og J.C. Christensens instruks på en helt urimelig måde, hvorved meningen totalt forrykkes.

¹⁰⁷ RT 1904-05 FT sp. 1665-66 og 1749; RT 1905-06 FT sp. 386-87.

Raben havde i sin indstilling bemærket, at forsvarets tilstand hindrede Danmark i at følge Moltkes opfordringer. J.C. Christensen uddybede dette. I direkte forlængelse af første dels bemærkninger om en offentlig overenskomst, hvori Tyskland skulle udtale, at man ville respektere dansk neutralitet, hed det, at skulle »... *en saadan Overenskomst have et videre Indhold og f.Eks. være en Militærkonvention* ...« måtte man finde dette meget betænkeligt af to grunde: 1) Fordi Københavns søbefæstning for øjeblikket var for svag til med sikkerhed at kunne afværge et flådeangreb fra en fælles tysk-dansk modstander, og 2) fordi en militærkonvention så godt som udelukkende ville være i Tysklands interesse, mens den ville udsætte Danmark for store tab, ja endog for truende fare. Noget sådant burde Danmark ikke udsætte sig for, »... *med mindre det faar væsentlige Fordele til Gengæld.*«¹⁰⁸ Det uddybedes ikke i instruksens, hvad J.C. Christensen mente med udtrykket 'militærkonvention', eller hvordan bemærkningen om de væsentlige fordele skulle forstås. Her er to af sagens springende punkter.

Da sagen kom frem i 1919, pegede J.C. Christensen direkte på Moltkes ord om samarbejde mellem generalstabene, hvis briterne krænkede dansk neutralitet.¹⁰⁹ Med andre ord, udtrykket militærkonventionen dækkede en tysk erklæring om at ville hjælpe Danmark i tilfælde af en britisk krænkelse af dansk neutralitet. Jeg vil argumentere for J.C. Christensens forklaring. Læser man instruksens ordret, er der to punkter, man skal bemærke: 1) Udtrykket 'en sådan overenskomst' og 2) henvisningen i instruksens indledning til Moltkes udtalelser under den første samtale. Udtrykket 'en sådan overenskomst' henviser til instruksens første del, altså en overenskomst hvor Tyskland offentligt skulle udtale, at man ville respektere dansk neutralitet. Det var en sådan overenskomst, der skulle have et videre indhold. Henvisningen til Moltkes udtalelser under den første samtale kan i denne sammenhæng ikke dække andet end Moltkes ord om samarbejde mellem generalstabene, hvis briterne krænkede dansk neutralitet. Ordret efter instruktionen skulle militærkonventionen altså handle om, hvad der skulle ske, hvis dansk neutralitet ikke kunne opretholdes; hvis Danmark ikke kunne afvise en britisk krænkelse. Der var ikke tale om en frivillig opgivelse af dansk neutralitet, men om hvad der skulle ske, hvis dansk neutralitet blev krænket fra anden side. Følges instruksens ordret, er der altså i nogen grad tale om en parallel til den garanterede neutralitet, hvor

¹⁰⁸ Instruks fra J.C. Christensen til Lütken 29.06.1906.

¹⁰⁹ 1919-kommissionen. Referat. I. 19. møde 08.09.1919 s. 272-73; RT 1919-20 FT sp. 953.

stormagterne garanterede at gribe ind ved krænkelser. Svagheden i en sådan konvention var tydeligvis, at det i praksis ville blive en aftale om, at Danmark skulle træde ind på tysk side, hvis dansk neutralitet blev udsat for en alvorlig krænkelse fra anden side. Det ønskede J.C. Christensen næppe. Det ville jo netop indebære, at man bandt sig til det eksistensforsvar, han konsekvent havde afvist.

Sætningen om 'væsentlige fordele' er dog sagens helt springende punkt. Hovedparten af stykket om en militærkonvention er en klar afvisning heraf, men den sidste sætning er åben for tolkninger – og har været gjort til genstand for tolkninger. J.C. Christensen forklarede i 1919, at formålet med Lütken-samtalerne var at få klarhed over Tysklands hensigter over for Danmark under en kommende krig, samt at overbevise Tyskland om dansk neutralitetsvilje og -evne. Sigtet med instruksen var, at Lütken skulle overbevise Moltke om det sidstnævnte. Sigtet med dens sidste sætning var dobbelt. Dels at få et indtryk af, hvor dybt det tyske ønske om en tilnærmelse stak; om det stak så dybt, at man virkelig var parat til yde noget, f.eks. fuld oprejsning i Slesvig. Dels at overbevise Moltke om, at en militærkonvention var umulig, fordi den ville forudsætte indrømmelser, som Tyskland ikke ville give; at gøre det klart over for Moltke, at forholdet mellem Danmark og Tyskland, på baggrund af forholdene i Nordslesvig, var sådan, at man ikke kunne indgå nogen militærkonvention eller militære aftaler. J.C. Christensen benægtede, at der var tale om et dansk tilbud; Danmark nærrede ikke så stærk frygt for et angreb vestfra som Tyskland og havde ikke til hensigt at udsætte Danmark for at blive krigsskueplads. Når dette spørgsmål blev taget med i instruksens, var grunden Moltkes udtalelser under den første samtale. J.C. Christensen afviste bestemt, at instruksens var af vidtgående karakter. Var der kommet et tilbud frem, måtte man, hvis man kunne gå ind på det, have bragt et sådant tilbud frem for Rigsdagen og indledt diplomatiske forhandlinger derom. Danmark havde kun ønske om at få dansk neutralitet respekteret samt at markere, at Danmark ikke 'lå på lur' for at slutte sig til Tysklands fjender.¹¹⁰ Det er naturligvis en afgørende svaghed ved J.C. Christensens forklaring, at den blev afgivet i 1919. Situationen da var en ganske anden end i 1906. J.C. Christensen havde et indlysende motiv, hvis forklaringen ikke var rigtig. Jeg vil dog argumentere for den. Man skal bemærke, at J.C. Christensens henviste

¹¹⁰ J.C. Christensens forklaring i 1919-kommissionen består af to dele, en skriftlig og en mundtlig. De findes i: 1919-kommissionen. Referat. I. 17. møde 28.08.1919. s. 235-39 (skriftlig del) og 19. møde 08.09.1919. s. 272-75 og 292 (mundtlig del). J.C. Christensens tanker er klare udtrykt i den sidstnævnte. J.C. Christensens forklaring i Rigsdagen (13.11.1919) findes i: RT 1919-20 FT sp. 951-54.

til, at en aftale med Tyskland måtte forhandles i Rigsdagen. Ingen kunne i 1906 være i tvivl om, at det var en politisk umulighed, mindst af alle J.C. Christensen. Men spørgsmålet om, hvor dybt Tysklands ønske om en tilnærmelse stak, var ikke uden betydning i forhandlingerne om en løsning af optant-spørgsmålet.

Den eneste samtidige vurdering er udenrigsminister Rabens. Han kom i et brev i juli 1906 ind på sin opfattelse af J.C. Christensens instruks. Raben fremhævede her, at den ikke helt fik den klang, han ønskede, men en betydelig køligere karakter.¹¹¹ Det synes ikke at være hans opfattelse, at instruksen havde en mere vidtgående karakter end indstillingen til kongen.¹¹² I sine erindringer, som blev skrevet i 1918, inden 1. Verdenskrig var slut, og inden sagen kom offentligt frem, afviste Lütken bestemt, at der skulle være tale om alliance eller aftaler.¹¹³

P. Munch, der var primus motor bag Lütken-sagens offentliggørelse, afviste kategorisk J.C. Christensens forklaring. Munch tegnede i stedet et billede af samtalerne som led i en særdeles vidtgående tilnærmelse til Tyskland. I Munchs billede af samtalerne blev J.C. Christensens instruks det centrale dokument. Han beskrev instruksen som et klart alliancetilbud fra dansk side; herigennem fik samtalerne en 'overmåde vidtgående karakter'. Derimod nedtonede Munch rækkevidden af Rabens indstilling og sagens øvrige dokumenter.¹¹⁴ Munchs tolkning afspejler meget klart den politiske sammenhæng. Dels var det J.C. Christensen, de radikale ville ramme. Dels måtte Munch modstræbende vedgå, at de radikale havde kendt Lütken-sagens dokumenter og havde kendt til eksistensen af J.C. Christensens instruks siden 1910.¹¹⁵ I 1919 var der således kun politisk bid i sagen, hvis indholdet af J.C. Christensens instruks afveg væsentligt fra Rabens indstilling og de øvrige akter.

¹¹¹ Udenrigsministeren 07.07.1906 til gesandten i Berlin (gengivet i Fink 1959. III Aktstykker og breve. s. 266). Fink tolker Rabens udtalelser som en henvisning til, at visse 'høflighedsfraser' i indstillingens indledning var faldet ud af instruksen (Fink 1959. I Fremstilling. s. 44).

¹¹² Se også Morten Andersen: »Væsentlige fordele til gengæld«. L.C.F. Lütkens forhandlinger i Berlin 1906-07. 1066. Tidsskrift for Historisk Forskning. 1/1998, s. 13-24. s. 20.

¹¹³ Fink 1959. II Lütkens selvbiografier. s. 191-93. Hvis Lütken skjulte noget, er det svært at se, hvorfor han så gjorde så meget for at bevare originalinstruksen, med sætningen om de væsentlige fordele, for eftertiden.

¹¹⁴ 1919-kommissionen. Referat. I. 16. møde 06.08.1919. s. 209-210; 17. møde 28.08.1919. s. 239-41, 248-49 og 252; 19. møde 08.09.1919. s. 276 og 291; Referat. II. 84. møde 08.06.1921. s. 959.

¹¹⁵ 1919-kommissionen. Referat. I. 17. møde 28.08.1919. s. 249 og 252; 18. møde 29.08.1919. s. 255-57; 19. møde 08.09.1919. s. 290; 27. møde 07.11.1919. s. 379.

Udgangspunktet for denne påstand blev sætningen om de væsentlige fordele. Den politiske aktion måtte bygges op om denne ene sætning, der fuldstændig blev løsrevet fra sin sammenhæng. Troels Fink affejer uden videre J.C. Christensens forklaring ud fra en stærkt negativ opfattelse af hans troværdighed.¹¹⁶ Netop den opfattelse, som P. Munch og de radikale aldrig blev trætte af at fremføre, først som politikere og senere som historieskrivere. Tolkningen af Lütken-sagen hænger oftest tæt sammen med en vurdering af J.C. Christensens politik og person. På trods af, at J.C. Christensen i perioden fra midten af 1890'erne til omkring 1. Verdenskrig var dansk politiks centrale person, er der skrevet påfaldende lidt om ham; der synes dog at være enighed om, at J.C. Christensen var ordholdende, punktlig og ikke løj. Munch og Finks tolkning bygger på, at J.C. Christensen i høj grad løj.¹¹⁷ Finks tolkning af J.C. Christensens instruks ligger tæt op ad Munchs. Det er også Finks vurdering, at instruksens var et dansk alliancetilbud. Fink fremhæver selv, hvor politisk uigennemførlig en alliance var, men det får ham ikke til at sætte spørgsmålstegn ved sin tolkning, men ved J.C. Christensens dømmekraft.¹¹⁸

Jeg vil argumentere for J.C. Christensens udlægning: At formålet med Lütken-samtalerne på den ene side var at få klarhed over Tysklands hensigter over for Danmark under en eventuel krig, på den anden at overbevise Tyskland om dansk neutralitetsvilje og -evne; at det var et svar på Moltkes advarsler mod at slutte sig til Tysklands fjender. Og at J.C. Christensens instruks i forlængelse heraf skulle ses som en afvisning af Moltkes opfordring til et militært samvirke.

Den anden samtale fandt sted over to dage, den 2. og 3. juli 1906 i Berlin. Lütken indledte samtalen den 2. juli med at forklare den danske regerings stilling i nøje overensstemmelse med J.C. Christensens instruks. Moltke erklærede sig efter Lütkens beretning fuldt tilfreds; Moltkes holdning var, påpeger Lütken, forskellig fra den første samtale idet han udtalte »... at han kunde godt forstaa, at Danmark ikke kunde slutte nogen Militærkonvention med Tyskland.«¹¹⁹ Moltke føjede hertil end-

¹¹⁶ Se Fink 1959. I Fremstilling. s. 41-44. Finks beskrivelse af instruksens er tæt besat med politisk betingede vurderinger såsom 'betænkeligt' og 'angribelig'.

¹¹⁷ Se f.eks.: Victor Elberling: Mennesket og Politikerens. I: L. Moltesen (red.): Bogen om J.C. Skrevet af hans Venner. København 1946. s. 9-78; Kristian Hvidt: Jens Christian Christensen. Dansk Biografisk Leksikon. Tredje bind. København 1979. s. 261-67; Søren Mørch: 24 Statsministre. 24 fortællinger om magten i Danmark i det tyvende århundrede. København 2000. s. 43-65.

¹¹⁸ Se Finks tolkning af Rabens indstilling og J.C. Christensens instruks (Fink 1959. I Fremstilling. s. 38-46).

¹¹⁹ Beretning af Lütken 02-03.07.1906 om samtale med Moltke 02-03.07.1906 (gengivet i Fink 1959. III Aktstykker og breve. s. 262-65). Der findes et kort referat af Moltke (gengivet i Fink 1959. III Aktstykker og breve. s. 265).

og nogle grunde, der talte imod en sådan.¹²⁰ Lütken har tydeligvis opfattet Moltke således, at han ved den første samtale ønskede en militærkonvention, men nu godt kunne forstå, at Danmark ikke kunne slutte en sådan; at han altså havde opfattet instruksens som en afvisning af en konvention. Lütken gjorde ingen indvendinger mod Moltkes opfattelse af instruksens.¹²¹ Havde hans opgave været at foreslå en alliance mod væsentlige fordele, havde det være naturligt at gøre Moltke opmærksom på, at han havde misforstået hensigten. Det gjorde Lütken ikke, men stillede sig tilfreds med Moltkes svar. I Moltkes referat af samtalen står der, dels at Danmark fandt en militærkonvention betænkelig, dels at han havde svaret, at Danmark kun stillede fordringer men ikke tilbød noget. Moltke opfattede altså næppe instruksens som hverken et tilbud om en alliance eller som særlig tyskorienteret. Hans svar falder helt i tråd med instruksens, der dels indeholdt en 'offensiv' del: 'Fordringen' om en offentlig erklæring hvor Tyskland udtalte, at man ville respektere dansk neutralitet. Dels en 'defensiv' del: Afvisningen af en militærkonvention.

J.C. Christensen udlagde 1919 forløbet af samtalen på den måde, at Moltke accepterede en dansk afvisning af en militærkonvention.¹²² Munch og Fink tolker det derimod på den måde, at Moltke afviste et dansk tilbud om en dansk-tysk alliance mod 'væsentlige fordele', fordi Tyskland ikke var villig til at give disse fordele.¹²³ Munch og Finks tolkning rejser flere ubesvarede spørgsmål: 1) Hvorfor står der intet om et så væsentligt punkt i hverken Lütkens beretning eller Moltkes referat?, 2) hvorfor holdt Moltke en så væsentlig oplysning for sig selv i stedet for at give den videre i det tyske system? og 3) kunne Moltke på egen hånd træffe en sådan beslutning? Læser man Lütkens beretning og Moltkes referat, er J.C. Christensens udlægning den mest overbevisende. Havde Lütkens opgave været at tilbyde en alliance mod 'væsentlige fordele', må man i al fald sige, at han gjorde påfaldende lidt for at gøre Moltke opmærksom på dette og for at sælge denne idé.

Moltke vendte sig derefter til, hvad der tydeligvis var det centrale i samtalerne for ham, nemlig 'stærkt og gentagende' at advare mod en dansk-britisk alliance: Danmark måtte indrette sig på at forsvare sin

¹²⁰ Det er formodentlig disse tilføjelser, Lütken sigter til, når han lidt senere i beretningen nævner, at Moltke udtalte, at Tyskland i øjeblikket aldeles ikke ønskede en alliance eller militærkonvention med Danmark, men kun sikkerhed for, at Danmark ikke sluttede sig til Storbritannien, samt at Danmark ville kæmpe alvorligt for sin neutralitet.

¹²¹ Se også Andersen 1998 s. 20.

¹²² Se f.eks. 1919-kommissionen. Referat. I. 19. møde 08.09.1919. s. 273.

¹²³ 1919-kommissionen. Referat. I. 17. møde 28.08.1919. s. 240 og 248; Fink 1959. I Fremstilling. s. 42-43.

neutralitet, hvis Storbritannien forsøgte at bryde den, og det måtte være med statens fulde kraft og energi. Så Tyskland, at Danmark gjorde det, ville man respektere den danske neutralitet. Blev Danmark angrebet af Storbritannien, ville Tyskland komme til hjælp. Lütken fremhævede i sin beretning, at det stadig tilbagevendende i Moltkes udtalelser var, at Tyskland måtte være sikker på, at Danmark ikke gik med Storbritannien, og at dansk forsvar var alvorligt ment.¹²⁴ Herigennem bekræftede Moltke igen indirekte, at han fandt dansk neutralitet forenelig med tyske interesser, dog under den forudsætning at Danmark kunne afvise britisk brug af dansk territorium til angreb på Tyskland; og dermed værdien af et dansk marginalforsvar. Her var den afklaring, J.C. Christensen efter alt at dømme søgte. Hermed endte samtalen i første omgang.

Samtalen blev på Moltkes anmodning genoptaget den 3. juli. Han havde tydeligvis tænkt nærmere over instruksens indhold og var kommet i tvivl om værdien af de danske forsikringer om at ville hævde neutraliteten. Det kunne også betyde, at Danmark, hvis man ikke kunne opretholde neutraliteten, lod sig »... *glide ad England til.*« Moltke afviste derpå at afgive en erklæring om, at Tyskland ville respektere dansk neutralitet, fordi det ikke i mindste måde ville falde det ind at respektere den. Så snart Tyskland anså en krig med Storbritannien for sikker, ville man stille Danmark et ultimatum »... *Ven eller Fjende – en Mellemting kunde de ikke taale.*« Tyskland havde brug for dansk territorium for at spærre Storebælt.¹²⁵ Moltkes kategoriske udtalelser om, at Tyskland ville spærre Storebælt, står i skarp modsætning til hans øvrige udtalelser. De virker mest som et stemningsudbrud. Hele tilnærmelsen til Danmark byggede jo netop på, at Tyskland ikke kunne afse styrker til nordflanken.¹²⁶ Moltkes skiftende holdning til dansk neutralitet synes dels at være vekslende stemningsudbrud og dels en skiftende taktik; Moltke brugte tydeligvis både stok og gulerod. De modstridende meldinger peger på, at Moltke ikke havde forstået småstatens sikkerhedsproblem, hvor neutralitet langt hen ad vejen var et synonym for eksistens. Udtalelserne om, at Tyskland ikke ville respektere dansk neutralitet, synes i høj grad at være et forsøg på at presse klarere tilsagn om 'ven eller fjende' ud af Danmark. Endelig afspejler det måske også, at Moltke opfattede den danske neutralitetspolitik på den måde, at Danmark ville bevare sin handlefrihed og ikke på forhånd ville udelukke en dansk alliancepolitik med vestmagterne; at dansk neutralitet måske var et skalkeskjul for en alliance hermed. Moltkes stemningsudbrud og forsøg på at opnå klarere

¹²⁴ Beretning af Lütken 02-03.07.1906 om samtale med Moltke 02-03.07.1906.

¹²⁵ Beretning af Lütken 02-03.07.1906 om samtale med Moltke 02-03.07.1906.

¹²⁶ Se Branner 1972 s. 73-74 og 200.

tilsagn passer derimod dårligt til, at han lige skulle have afvist et dansk alliancetilbud.

Det konstante i Moltkes udtalelser er spørgsmålet 'ven eller fjende' og advarslerne mod en dansk-britisk alliance. På dette punkt talte Lütken og Moltke ganske forbi hinanden. Lütken talte om mulighederne for at opretholde dansk neutralitet, Moltke konstant om, at Danmark måtte vælge side. Det er uklart, om Lütken opfattede, at de talte forbi hinanden.

Også i samtalen den 3. gentog Moltke tilbuddet om samvirke igennem aftaler mellem de to landes generalstabe. Lütken undlod dog helt at svare på disse. Igen: Hvis Lütkens opgave havde været at sælge en alliance mod væsentlige fordele, forsømte han her en oplagt chance for at bringe spørgsmålet på bane igen. Endelig nævnte Moltke, at en grænserevision i Slesvig næppe kunne ske før efter en krig, hvor Danmark havde stået på Tysklands side. Det fremgår ikke af Lütkens beretning, hvem der bragte dette spørgsmål på bane, eller under hvilke forudsætninger det skete. Her er igen et af sagens springende punkter.

Det er uklart, hvordan Moltkes bemærkning om en grænserevision skal forstås. Noget af den kunne tyde på, at Lütken havde rejst spørgsmålet. Men omvendt virker det, som om Moltke brugte det som et 'lokkemiddel' for at opnå et dansk tilsagn om at ville stå på tysk side i en kommende krig; at det var Moltke, der havde bragt spørgsmålet på bane. Det var ham, der havde rejst problemerne i Nordslesvig i den første samtale. Spørgsmålet om en grænserevision er den 'brik', der giver den traditionelle tolkning af Lütken-samtalerne mening; at en grænserevision var den 'væsentlige fordel', som Tyskland skulle yde til gengæld for en alliance. En alliance der faldt på Moltkes afvisning. Man skal dog bemærke, at hverken Rabens indstilling eller J.C. Christensens instruks nævner et ord herom. Tolkningen efterlader flere ubesvarede spørgsmål: 1) Hvis instruksens skulle forstås som et tilbud om en alliance, hvorfor skrev J.C. Christensen det så ikke direkte i den fortrolige indstilling?, 2) hvorfor gjorde Lütken ikke Moltke opmærksom på, at den skulle forstås sådan? og 3) hvis Lütkens opgave var at tilbyde en alliance, hvorfor gjorde Lütken så ikke i sin beretning direkte opmærksom på, at det var fejlet; hvorfor skrev han kun en halv bemærkning om et så centralt spørgsmål?

Munch udtalte i 1919 først, at han 'gik ud fra', at de væsentlige fordele var en aftale vedrørende Nordslesvig. Senere skærpede Munch dette til, at det var instruksens indhold, at hvis Tyskland ikke gav Nordslesvig tilbage, kunne Danmark ikke gå ind på en militærkonvention. Fink skriver angående de væsentlige fordele, at Lütken mundt-

ligt forklarede over for Moltke, at der hermed var tænkt på Nordslesvigs overdragelse til Danmark.¹²⁷ Der er imidlertid intet, hverken i Lützens beretning, Moltkes referat eller i Lützens erindringer, der blot antyder, at Lütken skulle have nævnt Nordslesvig som den væsentlige fordel. Hverken Munch eller Fink kan angive nogen kilde. Der er udelukkende tale om gæt. Samtalens forløb og Moltkes reaktioner styrker J.C. Christensens forklaring; at den sidste del af instruksen faktisk skulle forstås som en afvisning af det tyske tilbud om hjælp i tilfælde af en britisk neutralitetskrænkelse, samt at Moltke faktisk opfattede dette korrekt.

Måske kan man se en parallel med hensyn til spørgsmålet om en grænserevision i en samtale mellem Frederik VIII og Moltke i Berlin i november 1906. Her brugte Moltke tydeligvis spørgsmålet i et forsøg på at presse et klart tilsagn ud af Frederik VIII.¹²⁸ Kongen afviste dog Moltkes antydning og søgte ikke at komme nærmere ind på, hvor meget der lå i den. Her var det tydeligvis Moltke, der bragte spørgsmålet på bane og brugte det.

J.C. Christensen og Rabens reaktioner på den anden samtale mellem Lütken og Moltke kendes ikke. Sagen endte foreløbig her. Spørgsmålene om et dansk marginalforsvar, som efter alt at dømme var udgangspunktet fra dansk side, samt om et militært samvirke, som Moltke havde rejst i første samtale, var afklarede. Tilbage stod spørgsmålet om, i hvor høj grad Tyskland var overbevist om Danmarks neutralitetsvilje og -evne. Her var Moltkes udtalelser langt fra entydige.

Den tredje samtale fandt sted den 28. marts 1907 i Berlin. Denne lå helt i forlængelse af de foregående, og Moltke kredsede igen om de samme temaer. Lütken påpegede de forskellige indenrigspolitiske hensyn, som forhindrede den danske regering i for tiden at indgå egentlige aftaler, men forsikrede, at hos »... *alle ansvarlige danske Statsmænd gjorde den Overbevisning sig nu stærkt gældende, at Danmark under ingen Omstændigheder burde staa ved Siden af Tysklands Modstandere ...*«. Viste det sig umuligt at opretholde dansk neutralitet under en tysk-britisk krig, ville Danmark vælge den tyske side. Dette erklærede Moltke sig efter Lützens beretning i høj grad tilfreds med; hvad det for Tyskland kom an på, var at vide, om Danmark var med eller imod.¹²⁹ Her er igen et af sagens springende punkter.

¹²⁷ 1919-kommissionen. Referat. I. 16. møde 06.08.1909. s. 209; 18. møde 29.08.1919. s. 261; Fink 1959. I Fremstilling. s. 42.

¹²⁸ Se Fink 1959. III Aktstykker og breve. s. 273.

¹²⁹ Beretning af Lütken om samtale med Moltke 28.03.1907 (gengivet i Fink 1959. III Aktstykker og breve. s. 279-82). Der findes et kort referat af Moltke (gengivet i Fink 1959. III Aktstykker og breve. s. 282).

Den første del af Lütkens udtalelse var en klar afvisning af, at Danmark ville gå ind på en alliance med vestmagterne. Det var et svar på Moltkes gentagne advarsler herimod. Den anden del skal sandsynligvis forstås ud fra den forudsætning, at der var tale om en alvorlig britisk krænkelse af dansk neutralitet, som dansk forsvar ikke kunne afvise; det udgangspunkt alle samtalerne havde haft. Det var et svar på Moltkes gentagne 'ven eller fjende' spørgsmål. Endnu en gang talte Lütken og Moltke forbi hinanden. Lütken talte om neutralitet som det primære, og kun hvis denne ikke kunne opretholdes, ville Danmark vælge side. Moltke opfattede tilsyneladende udtalelserne som 'ven' uden at ænse, at neutralitet var det primære.¹³⁰ Det er uvist, om Lütken havde opfattet, at de talte forbi hinanden. Lütkens forsikring var netop det svar, Moltke ville høre. Det er dog påfaldende, at Moltke oven på den skepsis mod Danmark, som havde gennemsyret de tidligere samtaler, så let accepterede forsikringen. Spørgsmålet er, hvor meget Moltke egentlig lagde heri; Moltke kunne endnu i maj 1907 stille spørgsmålet 'ven eller fjende', hvilket peger på, at han langt fra tog Lütkens forsikring for pålydende.¹³¹ På baggrund af Moltkes voldsomme udtalelser kunne Lütken vel næppe sige andet uden at vække Moltkes mistro. Moltke tilbød også igen aftaler med Danmark.¹³² Lütken svarede tilsyneladende ikke på dette.

J.C. Christensen forklarede i 1919, at han havde været betænkelig ved Lütkens erklæring. Der var absolut ikke truffet nogen aftale om dens sidste del. J.C. Christensen fremhævede, at erklæringen var et udslag af Lütkens opfattelse af stemningen, men at han ikke havde ret heri. J.C. Christensen opfattede den dog nærmere som en vel kraftig understregning af dansk vilje til ikke at komme i krig med Tyskland. Han understregede, at man fra dansk side ikke ønskede at inkludere sig på nogen alliancepolitik, hverken med den ene eller den anden af stormagterne. På den anden side mente J.C. Christensen ikke, at man kunne have trukket udtalelsen tilbage uden at have givet den en helt anden betydning og rækkevidde, end den havde. Den var kun udtryk for Lütkens opfattelse.¹³³ Dette havde J.C. Christensen naturligvis et klart motiv til at sige i 1919. Jeg vil dog argumentere for hans forklaring.

¹³⁰ I Moltkes referat hedder det blot, at Danmark under en tysk-britisk krig ville stille sig på tysk side.

¹³¹ Se Moltke 07.05.1905 til Lütken (gengivet i Fink 1959. III Aktstykker og breve. s. 291-92).

¹³² Beretning af Lütken om samtale med Moltke 28.03.1907.

¹³³ 1919-kommissionen. Referat. I. 17. møde 28.08.1919. s. 237; 19. møde 08.09.1919. s. 273.

Der er intet der tyder på, at Lütken forestillede sig, at Danmark skulle slutte sig til Tyskland i en eventuel krig. Lütkens udtalelser skal snarere ses som et udtryk for en fleksibel neutralitetsopfattelse: At det var handlingens evne til at opretholde dansk neutralitet, ikke handlingen i sig selv, der afgjorde dens neutralitet. En sådan opfattelse var i modstrid med den 'klassiske' neutralitetsopfattelse: At enhver handling i sig selv skulle være udtryk for absolut neutralitet. Parallellen til den radikale opfattelse og politik under 1. Verdenskrig er tydelig. Lütken var på dette punkt næppe helt i tråd med J.C. Christensen, der synes at holde sig nærmere til klassiske Venstresynspunkter om dansk neutralitet. Der er intet, der tyder på, at Lütken var bemyndiget til at komme med en erklæring af denne karakter. Hvis det i første række var J.C. Christensen, den var møntet på, var det næppe heller korrekt. J.C. Christensen havde gentagende afvist et dansk eksistensforsvar. Den situation, Lütken her pegede på, indebar netop, at man bandt sig til et dansk eksistensforsvar, sammen med Tyskland, mod Storbritannien. Tilsyneladende kølnedes forholdet mellem dem.¹³⁴ Det er et stort spørgsmål, hvor enige Lütken og J.C. Christensen egentlig var. Lütken idylliserer i sine erindringer tydeligvis deres forhold. Omvendt havde J.C. Christensen fortsat brug for Lütken som departementschef i Krigsministeriet.

Munch afviste omgående J.C. Christensens forklaring, men udtalte sig dog forholdsvis afdæmpet om konsekvenserne af Lütkens erklæring.¹³⁵ Umiddelbart er dette påfaldende. Lütkens forsikring synes at være Lütken-samtalernes mest vidtgående element. Her spillede den politiske sammenhæng dog uden tvivl igen en vigtig rolle; der var i 1919 ikke rigtig politisk bid i at bruge udtalelsen, som de radikale havde kendt siden 1910.

Samtalen blev den sidste i rækken. Kontakten mellem Lütken og Moltke blev vel opretholdt, men var herefter mere formel end reel.¹³⁶ Sammenfattende må man om samtalerne sige, at de indirekte bekræftede, at Danmark indtog en marginal position set fra tysk side; kunne Danmark afvise britiske neutralitetskrænkelser, var der sandsynlighed for, at Tyskland ville lade Danmark i fred. Det er derimod mere usikkert, i hvilken grad Tyskland blev overbevist om dansk neutralitetsvilje og -evne. Samtalernes betydning for regeringen J.C. Christensens sikkerheds-, udenrigs- og forsvarspolitik synes begrænsede. De bestyrkede

¹³⁴ Som et eksempel kan nævnes, at Venstres medlemmer i forsvarskommissionen i foråret 1907 henvendte sig til J.C. Christensen for at få anvist en militær sagkyndig. J.C. Christensen afslog at lade Lütken hjælpe, med en meget søgt begrundelse.

¹³⁵ Se 1919-kommissionen. Referat. I. 17. møde 28.08.1919. s. 240 og 247.

¹³⁶ Fink 1959. I Fremstilling. s. 102-03.

sandsynligvis J.C. Christensen i valget af marginalforsvaret som dansk forsvars målsætning, men valget var, som det er fremgået, allerede truffet tidligere. J.C. Christensens vurdering i 1919, ved samtalerne offentliggørelse, var, at de dels overbeviste Tyskland om dansk neutralitetsvilje. Dels overbeviste de ham om, at Tyskland ikke ville respektere dansk neutralitet medmindre Danmark viste såvel vilje som evne til at sikre den; det var denne erkendelse, der lå bag forsvarsordningen af 1909.¹³⁷ Med andre ord bekræftede de J.C. Christensen i valget af marginalforsvaret.

Forsvarsordningen af 1909

Forsvarskommissionen afgav betænkning i juli 1908.¹³⁸ Det var ikke lykkedes at opnå enighed, så betænkningen bestod af flere indstillinger. Heraf fik kun venstrepartiernes flertalsindstilling (Venstrereformpartiet og Det moderate Venstre) og højrepartiernes mindretalsindstilling (Højre og De Frikonservative) betydning i den videre udvikling.

Den overordnede problemstilling i betænkningen var, ganske som den havde været i kommissionens diskussioner, neutralitetsforsvar kontra eksistensforsvar. Venstres indstilling lå i klar forlængelse af den opfattelse, de tilforordnede søofficerer havde fremført. Den var tydeligvis et kompromis mellem de to venstregrupper. Mens man kunne tilslutte sig neutralitetsforsvardsdelen af søofficerernes forslag, kneb det mere med eksistensforsvardsdelen, som man forbigik med nogle lidt indholdsløse bemærkninger. Den afgørende uenighed mellem de to grupper lå tydeligvis her. I indstillingen blev det understreget, at opgaven var at hindre, at dansk territorium blev udnyttet under en krig mellem andre lande. På grund af Storebælts internationale betydning ville Sjælland være den del af landet, hvor faren for en neutralitetskrænkelse var mest nærliggende. Forsvarets tyngde skulle derfor lægges her.

Højres indstilling fulgte meget nøje de tilforordnede hærofficerers opfattelse. Indstillingen havde to 'lag': Retorik og realiteter. I 'retoriklaget' var neutralitet det centrale begreb, og forsvarets afskrækkende effekt blev igen og igen understreget. I 'realitetslaget' var hjælp udefra det centrale, og alle forsvarsforanstaltninger drejede sig om at vinde tid.

¹³⁷ 1919-kommissionen. Referat. I. 17. møde 28.08.1919. s. 237-38; 19. møde 08.09.1919. s. 289. J.C. Christensen tilføjede, at 1909-ordningen ikke var rettet mod nogen bestemt side, men mod alle som ville 'voldføre' Danmark ud af sin neutralitet; Danmark var beredt på at værgе sit territorium mod at blive brugt af den ene magt mod den anden.

¹³⁸ Betænkning afgiven af Forsvarskommissionen af 1902 til Regering og Rigsdag. København 1908.

Straks ved offentliggørelsen af kommissionens betænkning brød en heftig offentlig debat om dansk forsvar løs. Debatten indsnævrede sig hurtigt til et spørgsmål om for eller imod Københavns landbefæstning, men ikke under synsvinklen neutralitetsforsvar kontra eksistensforsvar. I debatten blev de to alternativer udlagt på den måde, at et forsvar uden Københavns landbefæstning var ensbetydende med en tyskvenlig neutralitet, måske en skjult alliance, mens et forsvar med indebar en ligelig neutralitet. Eller som oftest udtrykt, at landbefæstningen var 'rettet mod' Tyskland og søbefæstningen mod Storbritannien.¹³⁹ Udlægningen var, som det er fremgået, fuldstændig uden hold i realiteterne. Men den var politisk virkningsfuld. Den offentlige debat havde på dette punkt klare lighedspunkter med de bitre opgør mellem hær- og søofficererne i forsvarskommissionen.

Alt pegede i sommeren 1908 på, at forsvarsspørgsmålet stod foran sin løsning; en løsning der givet ville komme til at følge den kurs, J.C. Christensen havde lagt siden systemskiftet. Sådan kom det dog ikke til at gå. Alberti-skandalen i sensommeren 1908 medførte regeringen J.C. Christensens afgang. I stedet dannede Niels Neergaard regering. Herefter fik spørgsmålet en helt ny kurs.

Regeringen Neergaard forelagde i februar 1909 i Folketinget forslag til en ny forsvarsordning.¹⁴⁰ Neergaard understregede ved forelæggelsen, at forslaget var i overensstemmelse med forsvarskommissionens Venstreflertals indstilling.¹⁴¹ Det er dog i høj grad diskutabelt. Tværtimod var linjen til Højremindretallets meget tydelig. Der kan næppe være tvivl om, at Neergaard først og fremmest ønskede et forsvar, der i videst muligt omfang kunne sikre Danmarks neutralitet. Derimod var han ikke tilhænger af et neutralitetsforsvar, i den betydning udtrykket her er anvendt. Neergaard så tydeligvis eksistensforsvaret som en forudsætning for at sikre neutraliteten. På dette punkt, som på en række andre punkter, havde Neergaard tydeligvis tilsluttet sig 'retoriklaget' i Højres indstilling. Der var således ikke langt til det brohovedforsvar, som lå i 'realitetslaget' af indstillingen.

Et punkt blev hurtigt centralt i diskussionen, nemlig et forslag om at erstatte den eksisterende landbefæstning med en ny fremskudt stilling. Neergaard understregede straks ved forelæggelsen, at der ikke var tale om en ny landbefæstning, stillingen var et led i at sikre mod overrum-

¹³⁹ Se f.eks. Fink 1959. I Fremstilling, s. 117-25 og 127-29. Troels Fink tager i en vis udstrækning afstand fra denne udlægning, men formår dog ikke at frigøre sig fra den (se Fink 1959. I Fremstilling, s. 117-118, 123-24 og 165 samt Fink 1958 s. 24).

¹⁴⁰ De væsentlige forslag heri findes i RT 1908-09 tA sp. 3377-3536, 3545-54 og 3601-92.

¹⁴¹ Neergaards forelæggelsestale findes i RT 1908-09 FT sp. 3870-95.

pling og frigøre hæren til et kystforsvar. Som det ultimative argument fremhævede han, at uden dette anlæg ville dansk forsvar over for udlandet ikke kunne fremtræde som et til alle sider betryggende neutralitetsværn; det var betingelsen for, at Danmarks stilling af alle magter ville blive opfattet fuldstændig neutral og uden hældning til nogen side.¹⁴² Der er næppe tvivl om, at Neergaard var stærkt påvirket af den voldsomme offentlige debat, og at han lod sig fange af denne retorik uden at gennemskue den. Stillingen var i Hærens tænkning netop en ny landbefæstning og kernen i det konsekvente brohovedforsvar.

Den fremskudte stilling udløste en ny hed forsvarsdebat, for eller imod, i foråret 1909.¹⁴³ Under Folketingets behandling undsagde J.C. Christensen regeringens forsvarsforslag. Han stod fast på marginalforsvaret. Lige så klart afviste han eksistensforsvaret. Der var i hans udtalelser en klar linje til de argumenter, som søofficererne havde fremført i forsvarskommissionen, og til venstreflertallets indstilling. J.C. Christensen afviste den fremskudte stilling og bebrejdede i meget skarpe vendinger Neergaard hans tale om de foreslåede anlægs udenrigspolitiske betydning, at en ordening uden landbefæstning skulle være udtryk for en præferencepolitik.¹⁴⁴ Hermed var grunden lagt til en meget bitter strid mellem Neergaards og J.C. Christensens venstregrupper. Ofte udlægges den som en personlig strid mellem de to, men uenigheden stak langt dybere end det. På det idémæssige plan gik der tydeligvis en rød tråd fra hærofficerernes synspunkter i kommissionen til regeringen Neergaards forsvarsforslag i februar 1909. Omvendt gik der en rød tråd fra søofficerernes synspunkter over kommissionens flertalsindstilling til J.C. Christensens synspunkt. Folketingets behandling viste, at Venstre-reformpartiet stod splittet.¹⁴⁵ Den ene fløj fulgte J.C. Christensen, den anden fulgte regeringen. Regeringens forslag faldt i Folketinget.

Sagen kørte i sommeren 1909 helt fast og medførte regeringen Neergaards afgang. Den fastlåste situation udløste en politisk krise, hvor parlamentarismen blev sat på en alvorlig prøve. Udviklingen gav anledning

¹⁴² RT 1908-09 FT sp. 3878 og 3886-88.

¹⁴³ Troels Fink fremhæver, at det var Lütken, der overbeviste Neergaard om den fremskudte stilling (Fink 1959. I Fremstilling. s. 119); en kurs der klart brød med Venstre-flertallets indstilling. Det er formodentlig rigtigt. Fink har dog meget svært ved at få den fremskudte stilling til at passe ind i det billede, han giver af J.C. Christensen, Lütken og Neergaard. Fink konkluderer, at Lütken og Neergaard var forbundet ved en teknisk detalje (den fremskudte stilling), Lütken og J.C. Christensen ved et politisk grundsynspunkt (Fink 1959. I Fremstilling. s. 120 og 169). Forholdet er snarere omvendt: Neergaard og Lütken var på en lang række punkter givetvis enige, J.C. Christensen og Lütken kun punktvist.

¹⁴⁴ RT 1908-09 FT sp. 4036-46.

¹⁴⁵ Folketingets 1. behandling findes i RT 1908-09 FT sp. 4036-4584.

til eftertanke både hos Venstre og Højre. Udgangen på krisen blev et kompromis i forsvarsspørgsmålet, dels mellem venstregrupperne og dels med De Frikonservative og Højre; et kompromis der førte til dannelsen af regeringen Holstein-Ledreborg i august 1909 med J.C. Christensen som forsvarsminister og til forsvarsordningen af 1909, som blev vedtaget kort herefter. Kompromiset indebar, at begge sider af Venstre bevarede deres syn på forsvarets formål og målsætning. Det var herefter op til kommende regeringer at fastlægge disse inden for den ramme 1909-ordningen udstak.¹⁴⁶

Ser man på 1909-ordningens indhold, er linjen til Venstreflertallets kommissionsindstilling og søofficerernes indlæg i kommissionen mest tydelig. Ordningen indebar en betydelig udbygning af både hæren og flåden, samt en koncentration af hæren på Sjælland. Ligeledes indeholdt den anlæggelsen af et flådestøttepunkt i Storebæltsområdet og en udbygning af Københavns søbefæstning. Beslutningen om at opretholde Københavns landbefæstning til 1922 udgjorde et ulogisk punkt i ordningen, men var udgangspunkt for kompromisset mellem de forskellige politiske grupper. Ordningen gjorde det muligt at planlægge enten et marginalforsvar eller – i et vist omfang – et eksistensforsvar. Et eksistensforsvar kunne ikke med sikkerhed blive langvarigt eller intensivt. Det tidssvarende befæstningsanlæg på Sjælland, som et sådant forsvar måtte støtte sig til, fandtes ikke. Processen frem mod forsvarsordningen af 1909 havde afstukket nogle klare rammer for forsvaret. Sikkerhedspolitik var dansk neutralitet helt overvejende fastslået som grundlaget. Der var tilsvarende helt overvejende enighed om, at forsvarets vigtigste opgave var at forebygge, at Danmark blev inddraget i en krig. Derimod var der ikke enighed om forsvarets formål inden for denne ramme; om et 'afskrækkende' forsvar bedst blev opnået gennem et eksistensforsvar/brohovedforsvar eller et neutralitetsforsvar/marginalforsvar.

Konklusion

Carsten Due-Nielsen har, gennem sin nytolkning af regeringen Estrups sikkerhedspolitik, anfægtet, at den var udtryk for en tyskorienteret tilpasningspolitik. Tilsvarende har jeg, med dette forslag til en nytolkning

¹⁴⁶ Udgangspunktet var en aftale mellem Venstregrupperne. Aftalen kan f.eks. findes i RT ov. saml. 1909 LT sp. 272. Der tales i aftalen kun om Københavns landbefæstning, men realiteten var en udskydelse af konflikten om forsvarets formål og målsætning; den konflikt der havde kendetegnet diskussionen siden forelæggelsen af regeringen Neergaards forslag i februar.

af regeringerne Deuntzers og J.C. Christensens sikkerhedspolitik, anfægtet, at de var det. Hverken hos Estrup eller J.C. Christensen var udgangspunktet for den førte politik en skepsis over for et dansk forsvar, eller en opfattelse af Danmark som militært magtesløst, selv om der naturligvis var forskel mellem deres opfattelse af forsvarets formål og målsætning. Udgangspunktet var heller ikke en opfattelse af tilpasningspolitikken som en naturlig følge af Danmarks småstatsrolle efter 1864. Det spørgsmålstejn, Due-Nielsen sætter ved tilpasningspolitikken som fællesnævneren for dansk sikkerhedspolitik i hele perioden mellem 1864 og 1949, skærpes hermed. Der er uden tvivl grund til at se denne tradition som udsprunget af den radikalt inspirerede historieskrivning.

Jeg har argumenteret for, at Venstre-regeringerne sikkerhedspolitisk videreførte en balance mellem stormagterne med et stærkt dansk forsvar som et vigtigt led, og imod at de slog ind på en tyskorienteret tilpasningspolitik. Det marginalforsvar, der var kernen i regeringen J.C. Christensens sikkerheds- og forsvarspolitik, indebar på ingen måde 'et forsvar effektivt imod alle andre magter end Tyskland'; heller ikke forsvarsordningen af 1909 indebar noget sådant. Der var ikke tale om en anti-magtbalancepolitik, hvor man støttede den formodet stærkeste part. Tilsvarende har jeg argumenteret mod, at Lütken-samtalerne var et alliancetilbud eller et led i en vidtgående tilnærmelse til Tyskland. I det omfang der kan tales om en forståelse med Tyskland, havde denne kun det udgangspunkt, at Danmark efter evne ville imødegå forsøg på at udnytte dansk territorium som udgangspunkt for angreb på Tyskland, og at Danmark udtrykkeligt afstod fra den mulighed at tilslutte sig Tysklands fjender. Også den traditionelle beskrivelse af regeringen J.C. Christensens politik er der grund til at se som udsprunget af den radikalt inspirerede historieskrivning. Jeg har således anfægtet, at man i dansk sikkerhedspolitik kan sætte et skarpt skel ved systemskiftet. Lige så vel som man kan pege på modsætninger mellem Højre- og Venstre-regeringerne, kan man pege på lighed. Ligheden lå i politikens mål: Begge må beskrives som en balance mellem stormagterne, og begge byggende på en stærk militær magt. Modsætningerne lå i politikens midler og vilkår. Midler på den måde, at regeringen Estrup stod fast på eksistensforsvaret i form af brohoved-/centralforsvaret, i modsætning til regeringen J.C. Christensen, der stod fast på neutralitetsforsvaret i form af marginalforsvaret. Modsætningerne lå hermed først og fremmest ud over det sikkerhedspolitiske, nemlig i spørgsmålet om et eksistensforsvar, hvis sikkerhedspolitikken slog fejl, og Danmark blev inddraget i en krig. Vilkår på den måde, at Danmark i forhold til den blok-

dannelse, der fandt sted i Europa i årene efter århundredeskiftet, fik en marginal position, der gav nye muligheder for en neutralitetspolitik.

Skellet mellem en balancelinje og en tilpasningslinje i sikkerhedspolitikken gik ikke mellem Højre og Venstre, men mellem Venstre og Det radikale Venstre; ganske som skellet mellem det aktive neutralitetsforsvar, marginalforsvaret, og det passive, konstateringsforsvaret, gik her. Jeg vil på den baggrund argumentere for, at skellet i dansk sikkerhedspolitik mellem en modstands- eller balancelinje, med vægt på militære midler, og en tilpasningslinje, med opgivelse af disse midler, skal sættes omkring 1913/14; omkring regeringen Zahle II's tiltræden og 1. Verdenskrigs udbrud. Skal man tidsfæste det mest gennemgribende brud i dansk sikkerhedspolitik mellem 1864 og 1949, er det uden tvivl her.

SUMMARY

J. C. Christensen and Denmark's Security and Defence Policy, 1901-1909

Since the late 1930s Danish historians have conventionally characterized Denmark's security policy during the period between 1864, when it was defeated in war by Prussia and Austria, and 1949, when it became a member of NATO, as a policy of adaptation vis-à-vis Germany. It is perceived as stemming from both a sceptical attitude toward Danish military capability and a recognition of the limitations of small states. According to this interpretation foreign policy as well as defence policy were subordinated to adaptation.

In 1990 Carsten Due-Nielsen questioned this conventional view in a new interpretation of the Estrup Government's security policy from 1875 to 1894. He described it as a policy of balancing between the European Great Powers in an effort to sustain freedom of action. It was premised on a Danish military capability strong enough to deter an attack and, later perhaps, to enable Denmark to abandon its neutrality and ally itself with Germany's opponents. Due-Nielsen thus calls into question whether the policy of adaptation can be seen as a constant trait in Danish security policy throughout the period. In his view the period was, on the contrary, characterized by competing policies of balance and adaptation: a competition that corresponded roughly to the political right and the left in domestic politics.

After 1901, according to the conventional interpretation, Liberal Party governments (*Venstre* = the left) shifted to a more pronounced policy of adaptation towards Germany. The Liberals initiated a kind of no-defence strategy in which the role of the armed forces was not to defend the country against an opponent, but indirectly to support it by deterring other parties from gaining access to its land area and territorial waters. In this scheme neutrality became more flexible and less than even-handed. The security policy of the J. C. Christensen Government is cited as a particularly clear reflection of the German-oriented adaptation policy, carrying on, as it did, secret talks in 1906 and 1907 between L. C. F. Lütken, the top civil servant in the Danish Ministry of War, and the German

Chief of Staff, Helmuth von Moltke. The conventional interpretation of the Lütken talks and Christensen's security policy has its roots in the confrontational positions of the political parties of the time. Among historians hardly anyone has propounded the conventional view of the Liberals' policy with greater impact than Troels Fink.

The more general conventional view of adaptation as a constant in Danish security policy throughout the whole period from 1864 harmonizes conspicuously well with the security policy of the Social Liberal Party (*Det radikale Venstre* = the radical left) during the interwar years. Historical writing during these years interpreted the security policy of the past in the perspective of the party's contemporaneous policy. A Social Liberal tradition was thus established and still remains relatively unchallenged.

The present article is based, in part, on published as well as unpublished sources dealing with the conceptions of security and defence harboured by the military and the Liberal Party, and in part, on a new analysis of the core documents relating to the Lütken-Moltke talks. The study argues the case for a new interpretation of the Liberal governments' alleged policy of German-oriented adaptation. The basis of the policy carried out by these governments was neither a sceptical attitude towards military capability nor the idea of accommodation as a natural consequence of Denmark's small-state role after 1864. As a result, the question raised by Due-Nielsen as to whether adaptation was a common element of Denmark's security policies throughout the whole 1864-1949 period is posed with further force.

The article argues that the Liberals continued to balance between the Great Powers using Danish military strength as an important tool, and it argues against the view of a shift towards German-oriented adaptation. The centrepiece of the Christensen Government's policy was a military capacity suited to the country's marginal position between the Great Powers, which by no means entailed "an effective defence against all powers other than Germany," as Fink contended. Nor did the defence regulation of 1909 imply otherwise. There was no question of an anti-balance of power policy. It is likewise argued that the Lütken talks in no way involved an offer of alliance or other far-reaching elements of a rapprochement towards Germany. To the extent that one can speak of an accommodation with Germany, this was solely a matter of Denmark's agreeing as far as possible to prevent any attempt to use Danish territory to launch an attack on Germany as well as an explicit rejection of the possibility of joining with Germany's enemies. Likewise, there is reason to consider the conventional portrayal of the Christensen Government's policy as rooted in historical writing inspired by Social Liberal views.

In consequence, the article challenges the conception of a sharp break in Danish security policy when the Liberal majority in parliament took over the government in 1901. Despite disagreements between the conservative Right and the leftist Liberals on other issues, they did pursue similar security policies based on balancing between the Great Powers and a sufficiently strong military. The differences lay in means and circumstances. With regard to means, Estrup's Conservative government was intent on the ability to resist in case of an overwhelming Great Power attack, while Christensen's Liberal government was equally insistent on a military capability sufficient solely to ensure neutrality. The defining difference lay in Estrup's will to resist, if security policy were to fail, and the country were forced to go to war. With regard to circumstances, the difference lay in international developments that brought Denmark into a

marginal position, and Christensen saw this as opening new possibilities for pursuing a policy of neutrality.

The dividing line between balance and adaptation policies lay not between the Conservatives and the Liberals, but between the Liberals and the Social Liberals. Taking that into consideration, the article argues that the real watershed in Danish security policy between, on the one hand, resistance or balance underpinned by military power and, on the other hand, adaptation devoid of military power should be fixed at about 1913-1914 at the time of Prime Minister Zahle's second government and the outbreak of World War I. If we are looking for the moment of the most radical break in Danish security policy between 1864 and 1949, this is, no doubt, where to find it.

Translated by Michael Wolfe